

BIDEZ

GURE HERRIKO GAUZAK
COSAS DE NUESTRO PAIS

JUAN SAN MARTIN

JUAN SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE

Nació en Eibar (Guipúzcoa), en 1922.

Escritor infatigable que ha colaborado en las principales publicaciones culturales del país.

Miembro de la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia, de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País y del Grupo Etniker.

Ha traducido al vascuence obras de S. Espriu, B. Brecht y M. Ghelderode. Y es autor de las obras:

En vascuence:

Juan Antonio Mogel, bere bizitza ta lanak. Zarautz, 1959.

Zirikadak. Zarautz, 1960.

Eztenkadak. Zarautz, 1965.

Uhin berri (1964-1969). Poesia berriaren bilduma). Donostia, 1969.

Euskeraren inguruan (Euskal Elerti 69 bilduman agertutako saiaera). Bilbo-Donostia, 1969.

Hegatsez (Hitz-lauzko bilduma. S. Bauriren laguntzarekin). Zarautz, 1971.

Euskal Artea (Lur eta gizon, Euskal Herria bilduman). Oñati, 1974.

Gogoz. Donostia, 1978.

Literaturaren inguruan. Donostia, 1980.

En castellano:

Estudio etnográfico del Valle Urraul Alto (Con la colaboración de L. P. Peña Santiago). San Sebastián, 1966.

Escritores euskéricos. Bilbao, 1968.

Elgueta con Anguiozar y Ubera. San Sebastián, 1975.

Eibar (Capítulo General Monográfico de Eibar en el **Diccionario Enciclopédico Vasco** de la Editorial Auñamendi, vol. X, págs. 180-272). San Sebastián, 1979.

LIBRARY
MUSEO HISTORICO NACIONAL
CALLE DE ALFONSO X
MADRID

JUAN SAN MARTIN

BIDEZ

GURE HERRIKO GAUZAK
(Cosas de nuestro País)

Argitaletza: BIDEZ, 1977. 100 orri. 1.000.000. ISBN 84-7000-000-0.

Argitaletza: BIDEZ, 1977. 100 orri. 1.000.000. ISBN 84-7000-000-0.

GUÑE HERRIKO GAUZAK
(Cosas de nuestro País)

© Copyright Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa
Editorial n.º Registro 936 C.E.C.A.
ISBN: 84-7231-582-7
Depósito Legal: D.L. 300/80 - S.S.
Imprime: EMAN S. A. Industrias Gráficas - C. Mundaiz, 14 - S. S.

JUAN SAN MARTIN

BIDEZ

GURE HERRIKO GAUZAK

(Cosas de nuestro País)

HITZAURREA

«Gogoz (Cosas de nuestro país)» deiturako Documentu bildumaren 16. zenbakiak, 1978 urtean Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialak argitaratua, gipuzkoar egunkarietan, etnografia, historia, arte, musika, literatura, hizkuntza eta beste zenbait gai sorta zabal bat biltzen zuen.

«Gogoz» liburuaren egilea Juan San Martin izan zen. Eibartarra dugu bera, duela 48 urtea jaioa. Kultur eremuan langile trebea, nahiz euskaraz eta nahiz erdaraz idazle ospetsua eta Euskaltzainkide.

Gaur, berriro ere Juan San Martin bere lanaren fruitua eskainiz datorkigu: ibiltari geldigorra, han-hemendik gure lurraldearen zenbait gertakizun, biografi, monumentu, ohitura... etab. garbi eta erraz jakinarazten digu.

Eta berriro ere etnografia, historia, artea, musika, hizkuntza, literatura, omenaldia, humorea eta zenbait gauza eskaintzen zaigu bigarren lan sorta honetan, «saski-nahas-ki» atsegin bat osatuz, «Bidez (Cosas de nuestra tierra)» izeneko liburuan.

Egilearen asmoa eta Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialaren Kultur politika, helburu berdinean elkartu dira. Gipuzkoako kredito eta aurrezki lehen Erakundearen helburua, hain zuzen, ezaguera eta berri zabaltzea denez gero, gure lurraldearen ezaguera lortzeko tresna ego-ki bat zabaldu nahi du, hartaz kezkatu-rik direnen artean.

Lan hau, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialaren bezeroei esker argitaratua izan da; baita egileak, gipuzkoarra izanik, pairatsuki, iraupenez eta arreta handiz, gure lurraldeari dagokion zenbait ikuspegi bildu duelako ere.

PROLOGO

El número 16 de la Colección Documento, bajo el título de «Gogoz (Cosas de nuestro país)» y editado por la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa el año 1978, daba a conocer una serie larga de artículos que, publicados en la prensa guipuzcoana, hacían referencia a la etnografía, la historia, el arte, la música, la literatura, la lengua, el recuerdo y la miscelánea.

El autor de «Gogoz» fue Juan San Martín. Eibarrés, de 48 años, colaborador en las tareas de promoción cultural, escritor dilatado en euskera y en castellano y miembro de la Real Academia de la Lengua Vasca.

Hoy vuelve Juan San Martín a ofrecernos el resultado de su trabajo, la claridad de sus ideas, el esfuerzo del viajero incansable, para conocer, recoger y describir acontecimientos, biografías, monumentos, costumbres, etc., de nuestra tierra.

Nuevamente la etnografía, la historia, el arte, la música, la lengua, la literatura, el homenaje, el humor y la miscelánea integran y componen esta segunda serie de trabajos que se presenta bajo el título: «Bidez (Cosas de nuestra tierra)».

Son las cosas de nuestra tierra las que ocupan y precupan a Juan San Martín, que quiere convertirse, y de hecho lo es, en portavoz de lo que aquí pasa y de lo que aquí hay, para que los guipuzcoanos conozcan más a su tierra.

Este objetivo de dar a conocer que tiene el autor en su protagonismo cultural y literario coincide con uno de los objetivos de la política cultural de la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa. Dar a conocer es meta permanente para la primera entidad de crédito y ahorro de Guipúzcoa y por ello editamos esta obra, con la ilusionada esperanza de que pueda servir como instrumento útil a los que desean conocer cosas de nuestra tierra.

El trabajo se ha hecho posible porque los guipuzcoa-

nos son los clientes de la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa y porque el autor, que también es guipuzcoano, ha recogido con paciencia, constancia y esmero diferentes aspectos de nuestra tierra.

PRESENTACION

AGRADECIMIENTOS

Eskaintza:

Zuri, Unai;
saio laburron bidez,
gure herrienganako
maitasuna erakutsiz.

J. S. M.

AURKEZPENA

Irakurle: Hara hemen berriz ere, ekinaren bidez, Gure herriko gauzak adieraziz osatu ahal izan dudan liburua. Bertan biltzen diren artikulu guztiak dira lehen Donostiako Hoja del Lunes-ean bi urteren buruan astero argitaratu nituenen bilduma, gaietan sailkaturik.

Beraz, eskuetan duzun liburu hau, Gogoz-en jarraipena da eta berari egin nion aurkezpen harek honentzat ere berdin balio du. Honegatik, orduan esanari ezer guti gehitu nezaioke.

Gure gauzak ezagutaraztea du helburu. Bizitza honetan, eze-gutzen ez dena, eztago maitatzerik, eta maitatzen ez denak ez du etorkizunik. Badakigu gure herriarentzat denbora zailak direla hauek. Baina, herri tipi batentzat noiz ez dira denbora zailak?

Hiru urte hauetan gora-behera handiak eta aldakuntza asko ezagutu ditu gure herriak, baina oraindik ez aski arbasoen kultur ondasuna eskolen bidez normalki ezagutarazteko, ezta ere herriaren zerbitzuko erakundeak beren azpiegituraz behar bezala lanean jartzeko. Eta, herri guztiak bezala, gureak ere, iraungo badu berrikuntzen beharra ere badu, gure Lizardik gogozko zuen erara: «... nai aumat ere noranaikoa: yakite-egoek igoa; soña zaar, berri gogoa».

Gure hizkuntzaren egoera inoiz baino larriagoa da. Euskarak ezin du itxaro denbora hobeeri begira. Aspaldi denik hil edo biziko auzian sartua da eta presa du beharrezko osagarri hor-nitzeko.

Hala ere, zentzuz jokatzeko ikasten badugu, herri honen nor-tasunaren alde, uka ezinezko ekintza handien aurrez aurre gau-dela esan behar. Nere aldetik, euskaldunon jarreraz kontseilurik eman behar banu, honako hau zabalduko nuke gure herriaren lau haizetara: hizkuntza eta kultura, edozein talderen gainetik; zeren, buruz jokatu beharra bai dugu, giza balioak lehenik direla, idekitasunez eta gogoz, bidez, landuz... Herri bat birreraiki de-zagun. Inoiz ere ez ahaztu herriagatik hiltzea baino ederragoa dela herriagatik bizitzea.

Egileak

Eibar, 1981eko urtarrilaren 30ean.

PRESENTACION

Lector: He aquí de nuevo lo que he podido juntar para un nuevo libro descriptivo de Cosas de nuestro país, como fruto de una labor persistente. Los artículos aquí reunidos vieron la luz semanalmente en el transcurso de dos años consecutivos en la Hoja del Lunes de San Sebastián y que ahora van agrupados por materias.

El libro que tienes en tus manos es la continuación de Gogoz y la presentación que hice al mismo es igualmente válida para éste. Por ello, poco puedo añadir a lo ya dicho en su día.

Describir aspectos y cosas del país es el único fin que persigue. En esta vida, sin conocer no se puede amar y lo que no se ama carece de porvenir. Sabemos que los tiempos son difíciles para nuestro pueblo. Pero, ¿cuándo no son difíciles los tiempos para un pueblo pequeño?

Durante los tres últimos años nuestro pueblo ha conocido muchas convulsiones y transformaciones, pero aún no los suficientes para introducir el legado de nuestra cultura tradicional en las escuelas, ni para formar las infraestructuras necesarias para poner los organismos al servicio del pueblo, y que si ha de perdurar requiere modernización, a la manera que aspiraba el poeta Lizardi: «...quíerote también para todo; que las alas del saber te eleven; viejo el cuerpo, nuevo el espíritu».

La situación de nuestra lengua es más angustiosa que nunca. El vascuence no puede esperar a épocas mejores. Lleva ya tiempo en trance de vida o muerte y necesita remedios urgentes.

No podemos negar que nos hallamos frente a grandes posibilidades para las realizaciones hacia la recuperación de la identidad de este pueblo. Sepamos aprovechar al máximo. Si por mi parte tuviera que adoptar una postura para aconsejar, proclamaría a los cuatro vientos: que la lengua y cultura precedan a los partidismos; que hemos de obrar juiciosamente, anteponiendo los valores humanos, con un concepto aperturista, con férrea voluntad para avanzar laborando. Estamos en la era de la reconstrucción de un pueblo y jamás hay que olvidar que vivir para un pueblo es más hermoso que morir para el mismo.

El autor

Eibar, 30 de enero de 1981.

AURKIBIDEA

Hitzaurrea	7
Prólogo	8
Aurkezpena	12
Presentación	13

I

ETNOGRAFIAZ - De Etnografía

1. Eguzkia gurtzea	21
2. Poetaren sua Donibanez	25
3. Gure herriko gabon kantak	30
4. XVIII. Mendeko gabon kantak euskal literaturan	35
5. Aratostiak	43
6. Ixu - eguna	48
7. Atarrabi apezaren ingurua	51
8. Dantzak	56
9. Euskaldunen jazkerak	61
10. Euskal-Herriko zeramika erakusketaz eta ikerketaz	67
11. Jan-edan zahar eta berriak folklore bidez eta umorez ...	71

EGUZKIA GURTZEA

Eguzkia gurtzeko ohitura aintzin aitzinako denboretatik gure egunok arte iraun du euskaldunon artean. Arkeolojia aldetik begiratuko bagenuke, gutien gutienez Neolitoz garaitik datorkigu ohitura hau. Eguzkiak argia eta beroarekin bizitza ematen digu, eta natura hutsaren gora beherekin bilakatu zen aintzinako gizonak eguzkia gurtzea gauzarik bidezkoena zela esango genuke.

Aintzinako euskaldunek bitan banatzen zuten urtea: Uda eta negua. Hola aitortzen zigun Azkue berak *Euskalerrriaren Yakin-tza*-ren lehen tomoko 68. orrialdean. Eta, obra beraren 158/160 orrialdeetan aurkituko ditugu eguzki gurtzearea agiriak, goizean irteran edo naiz arratsalde ezkutatzean. Gorbea ostean gordetzean: «Gaur kontsolau nozu, eguzkia; biar bere etorri zakidaz kontsolau naitean.» Edo beste honako hauek, Diman: «Eguzkia joan da bere amagana biar etorriko da denbora ona bada»; eta Azpilkuetan egusentiz: «Ongi etorri, iduzki xuri.»

Eguzkia, iduzkia, iruzkia..., ezagutzen da euskalkirik euskalki, baina bere sustrai zaharra Zuberoan oraindik erabiltzen duten «ekhia»n aurkituko dugu. Eta hontatik hartzen du bere izena hil honek ere, Ifarraldeko euskalki batzuetan, Ekaina. Eguzkia goren aurkitzen den hila. Eta hil honetan izango dira eguzki jaiak ospatzeak ere, Euskal-Herrian ez ezik mundu guzian ere zabaldua den ohitura.

Eguzki gurtze hoiek jentil otoitzak ziren noski, Luzaiden «atsuen otoitzak» eta «otoitz ttipiak» bezala ezagutzen direnak. Jose Maria Satrustegik jaso zituen hoietarik anitz eta Euskaltzaindiko sarrera hitzalditzat *Luzaideko Otoitz ttipiak* hartu zituen (ikus, «Egan», 1964, 1-6 zenb., 19/30 orr.). «Herri bat zer den ongi ezagutzeko, zer izana den jakin behar litzake lehenik; edo nolakatu dugun denborarekin», esango digu Satrustegik bere hitzaldiaren haseran, eta adibide askoren berri agertu zigun, ber berak zuzenki jasoak. Kontatzaileetariko batek honela aitortu zion: «Iruzkia ateratzian zeinatu eta esku-zabalari musu emanez potta igortzen dakogu.»

Aita Donostiak ere antzeko gaia erabili zuen 1956an Euskaltzaindiko solas-aldi batean, «Euskal-Erriko otoitzak» izenez (ikus,

«Egan», 1956, 2. zenb., 34/52 orr.). Bertan zionez, Zuberoan oraindik ere saten omen da «Ekhi saindua».

Nafarroako Larraunen honako otoitz hau aurkitu zuen:

*Agur, eguzki ederra,
Jetxirik zerutik lurrera,
Illuna desterratzera
Ta gu argitten paratzera.*

Eta Luzaiden bertan esaldi polit honi atxeman zion Aita Donostiak: «O Iruzki saindia, emakiguzu illeko ta biziko argia». Lekeition, haurtxoei, San Juan goizean goiz jaikitzeke esaten omen zien: eguzkia dantzan agertzen zelako. Eta Baxenabarreko Banka deritzan herritxoan jaso zuen otoitza ere oso polita da: «Adio Iguzki saintua, bihar arte; bihar xauri (atoz) egun bezala».

J. M. Barandiaranen bilketetan beste argibide asko bilatu genezake gai honi buruz. Ikus bere *Obras completas*-en lehen tomoan 75, 271 eta 383. orrialdeetan. Lehen partean, Euskal-Herriko Mitologian eguzkiak duen hedadura agertuko digu. Deitu ere, «Eguzkibegi» eta «Jainkoaren begi» deitua da Ataunen eta Berastegin. Eta San Juan jaiekin duen loturaz zenbait argitasun ematen digu. Aipatutako obra honen barnean dugu *La religión des anciens basques*, eta bertan ikusten denez, inoiz emakumezko amonaren izena hartzen du; Elosutik Plaentziara bitartean Muskurutzuko mendietan jaso zuenez:

*Euzki amandria
Badoia amangana,
Biar etorriko da,
Denbora ona bada.*

«Amandria» ,ilargiari deitzea, maizago ezagutzen dena da. Lan berean eta erakutsi dugunaren ondorean agertzen den bezala:

*—Illargi amandrea,
Zeruan ze berri?
—Zeruan berri onak
Orain eta beti.*

Ilunabarrean - Al atardecer

Ataunen eta Ormaiztegin haurrek esan ohi dutenez. Baina, arestian adiarazi dugunez, «Ilargi amadrea»renak oso zabalduak dira Euskal-Herri guzian.

Bietan argia da pertsona izena hartzen duena. Honegatik, Ondarruko koplak bat honela hasten da: «Zeu zara Santa Klara, euskeraz argia...» Eta Mañari partean esaten dutenez, eguzkiaren ama dela Andre Mari, izen honekin Ama Birjina adiaraziz. Baina behar bada, lehen lehenago, Andre Mari mitologiako Marirekin nahastu zen, Nafarroa eta Gipuzkoako zenbait herritan agertzen den bezala (J. M. Barandiaran, *Obras completas*, I, 383/384 orr.). Eta inoiz santa eta bedeinkatua aurkituko dugu. Adibidez, Errigoitin esan ohi da: «Eguzki santu bedeinkatue, zoaz zeure amagana».

Erljio berriagoak zaharragoetarik beti hartzen dute zenbait ideia, gauza eta sineskera, eguzkia gurtze honetan ikus genezakean bezala, eta Ekaineko San Juan suak zaharrenetarikoak di-

tugu, gure egunotara arte irauduenetarik behinik pehin.

* * *

De entre las reminiscencias de primitivas creencias, los dichos, ritos y fragmentos de oraciones en torno al astro solar serán sin duda las más antiguas de las que se pueden hallar en nuestro país.

Los vascos antiguos, y aún hoy podemos deducir de la manera de designar los equinocios, que dividían el año en dos estaciones: verano (*uda*) e invierno (*negu*). El mes de junio es cuando el sol alcanza su cota más alta y por esto en algunos dialectos se le ha venido llamando Ekaina (sol alto). Y las hogueras de San Juan están estrechamente relacionadas con las fiestas conmemorativas del ciclo solar.

Entre otros autores, J. Vinson, R. M. de Azkue, D. Donostia, J. M. Satrustegui y sobre todo J. M. de Barandiarán han recopilado importante material de estas creencias que se pierden en la noche de los tiempos.

En algunas regiones de Vasconia, aún hoy, al ponerse el sol, le dirigen un saludo, que el mismo varía en cada lugar: «La abuela Sol va hacia su madre»; «Sol santa, bendita, vete hacia tu madre», y otras fórmulas similares. En Mañaria, al ponerse el sol, le saludan diciendo *agur* (adiós); de lo contrario el sol, dicen, se retira llorando donde está su madre que allí creen que es la Virgen María o Andra Mari, nombre que también designa al numen Mari, Tierra personificada, según ciertos relatos de Goyerri y de la montaña de Navarra. (J. M. de Barandiarán, *Obras completas*, I, pp. 75, 271 y 383).

Nuestro pueblo, al mantener su lengua, con la misma ha mantenido también estas muestras de primitivas creencias adheridas al viejo idioma.

1977 - VI - 20

POETAREN SUA DONIBANEZ

Iragan maiatzean Bergaran izan genuen bilera batean, gezurra badirudi ere, «Irakurtzen ari naizen azken poesiaz» deitu txosten bat Gandiagak aurkeztu zigunean, egungo munduan euskarak hain beharrezko dituen hitz berriez ari zen, hizkuntza zaharrari bizi berria eman lezaken hitz berriez, zientzia eta teknologiazko hitzez, baina Mitxelenak poetaren beharra nabaritu zion.

Hara hor, poeta mundu berriago baten beharrezko iduritzen zaigun hizkuntzaren eske eta hizkuntzalaria poesiaz ase ezinik. Poesiak emango omen dio euskarari behar duen «tornuya».

Etzun arrazoiaren faltarik, zeren gure herriaren gogoia kanta zaharrek eta belaunaldi berrikoek piztu bai dute. Gandiagaren liburu hirukoitza hor dugu lekuko, paperetan, disketan eta herriaren ahoan: *Elorri* (1962), *Hiru gizon bakarka* (1974), *Uda batez Madrilen* (1977). Liburu hauek ezagutzen ez dituzten edozein gartetan entzuten dira bertako poemak kanta bihurturik.

Poeta berak, gehienetan edo kasik beti, herriaren inguruan nabaritzen duen giroan aurkitzen du non bazka. Inoiz, gainera, giro zaharra berri nahi du edo lehenari zentzu berria eman nahi dio. Hau izan da Bitoriano Gandiagak aurtengo San Juan bezperan Eibarren izan dugun ezkontza batean agertu duena ere:

Udaburuaren aintza, (bis)
gaueko su-ospakuntza;
Ekainak hogeita hiru,
Iñaki-Rosen ezkontza; (bis)
gaueko su-ospakuntza.

Metatan dago egurra (bis)
zindoa bezain samurra.
Piztuko duen suari
eskeintzen diot agurra, (bis)
zindoa bezain samurra.

Gauaren atetan sua, (bis)
sentipen zaharren zeinua;
Iñaki-Rosen gogoak
apropos aukeratua, (bis)
sentipen zaharren zeinua.

Lehen hiru bertso hauen ondotik beste hiru dira, azkenarekin honela bukatzen dela:

Hau da San Juan bezpera! (bis)
Ohituraren arabera,
gauari bere sua ta
ezkonberriei tobera, (bis)
ohituraren arabera.

Egun hortan, Gandiagak, Azitaingo elizatzxan F. Bergara jaunari ezkontzako mezan laguntzean ere, poeta gogoan agertu zuen Testamentu Berriko zati hautatuak irakurtzean, maitasun suaren lagungarri. Eta gauza polita izan zen otordu ostean frailea koblakari. Eibartar adarjotzaile batek esanarren, «Honek frailionek jaukaz koplak», han ez zen inor larritu, ezta Gandiaga bera ere, zeren aspalditik ohitua bait da Plaentzia eta Eibar aldeko hitz-joko zirigarriz. Bestela ez zeukan Arteta inguruko San Andresen kapeillau izaterik. Hare, gehiago, hemen ezta Jordanik eta ibilian ibiliz bertakoz kutsatu ere bai. Bestela nondik sortu honako bertso hauek?

11. *Plaentzian ibaia,*
Eibarren San Juan (bis)
desenpleo-antzean
ez ote daguan
darabilt buruan;
Plaentzian ibaia
Eibarren San Juan.
12. *Jordanik ez ibairik*
ez baita Eibarren, (bis)

*San Juan Eibarrera
nola etorri zen?
Ez dut konprenitzen,
Jordanik ez ibairik
ez baita Eibarren.*

Eta arrazoia du, zeren aurpegia garbitzeko ere Plaentziako ura behar izaten bai dugu eibartarrok.

Baina batez ere, Gandiagak, ezta hauetan erakutsi diguna, zera izan da, poeta herrikoia ren ahalmena, ohitura zaharretako irudien bidez jendearen gogoetara joaz. Eta udaburuan Donibanek badu oraindik orain ere beste jai askok ez duten zerbait eta poetak hor aurkitu zuen bere gaia, bere egurra, herriagan su berria piztuko duena. Honegatik, ekainaren hogetiruan guziok jarri ginduzen kantari, panderojotzaileen koplaz. Lehen saila sei bertsokoa zen eta bigarrena hamaseikoa.

Poeta sentikorrak gogo zahar berritua zekarren. Ekainean Donibanez eguzkia garai denean oraindik orain ere ospaketarik antz izaten da gure herrietan, eta lehen lehenean zer izan zaitezkean bilduak ditugun materialetatik ohartu gindezke. Gai hontaz argitasun eta iturri asko emanak ditut neronen artikuluetan eta ikus *Gogoz* liburua ren 42/60 orrialdeetan.

Sustrai zaharreko sinboloz baliatu nahi duen poetarentzat etorria bezain premiatsua da ekarria, eta bere etorriaz ageri onak emana den Gandiagak, hauetan erakusten digunez, ekarri ona du:

3. *Naturak aintza dio
landaren indarrez (bis)
eguzkiaren jai
ospatu beharrez
Sanjuan egunez
naturak aintza dio
landareen indarrez.*

4. *Goizetik eguzkia
Sanjuanez dantzan (bis)
jendeak plazarako*

animua plazarako
aurrelari gisan
goizetik eguzkia
Sanjuanez dantzan.

5. *Sanjuan egunsentiz
ez nuen nik hotzik; (bis)
belardiko intzetan
busti nintzen pozik,
gustora biluzik.
Sanjuan egunsentiz
ez nuen nik hotzik.*

6. *San Juani egina
nion nik eskaintza (bis)
bezperan sua eta
bihamunez intza;
bete nion hitza.
San Juani egina
nion nik eskaintza.*

7. *Kosmetiko jatorra
—merkea untura— (bis)
azala gozatzeko
—hala da ohitura—
Sanjuango ura.
Kosmetiko jatorra
merkea untura.*

Ikus dezakegunez, poetak bertso gutxitan ematen ditu eguzkiaren ospatzeko ohiturak, asaba zaharren mezua gorde dezagun geroan. Izatearen kezka, gogoaren mina eta naturaren misterioa, elkarrekin dira udaburuan, eguzkia garai denean. Eta, pozarekin nahasturik poetaren malura:

15. *Eguzkiak argia,
San Juanek ura; (bis)*

halere sendagaitza
gizonen malura.
Ez dio ardura!
Eguzkiak argia,
San Juanek ura.

* * *

En los simbolismos se han mostrado verdaderos maestros los poetas de Aránzazu, tal como he mostrado repetidas veces, así en el prólogo al libro de poesía *Hitz berdeak*, de José Azurmendi, como en los artículos que he dedicado en estas mismas páginas a V. Gandiaga en «Poeta iratzartua» (29-7-74) y «Salbatore Mitxelena, aberriminak eragindako poeta» (14-11-1977).

La víspera de San Juan coincidí en la boda de unos amigos en Azitain de Eibar, donde el poeta Fr. Victoriano Gandiaga cooperó en los oficios con don Félix Vergara. Tras la comida, en el restaurante del lugar, Fr. Gandiaga, que tiene buena veda de San Francisco de Asís, cantó dos poemas compuestos a la manera de las antiguas coplas, porque a su ser místico nada le quita su buen humorismo. Así, valiéndose de los símbolos utilizados en las viejas tradiciones del país en torno al solsticio de verano y en las propias bodas: toberas, fuego, agua..., que son aún de uso en el país, el poeta empleó como ingredientes de sus composiciones, por motivos de la celebración y por la época, cuya descripción se hace en el texto en vascuence. Además, teniendo en cuenta el lugar, intercaló algunas estrofas picarescas y satíricas a la usanza de Placencia y Eibar, y en alguna otra dejando entrever la angustia existencial ante el misterio de la propia naturaleza.

Gandiaga, que es un poeta extraordinario, penetró fácilmente en las fibras sensibles de los allí presentes. Su maestría como poeta testimonian su manera de utilizar los símbolos y su rico lenguaje lo utiliza incrustando formas populares.

1978 - VI - 26

GURE HERRIKO GABON KANTAK

Orain bi urte, garai honetan, «Herriaren Gabon kantak» izenez Debarruaren behe parteko Gabon kanteri buruzko artikulu bat eskaini nuen, Elgoibar, Plaentzia eta Mutrikuko zenbait kanta adiaraziaz. Ikus *Gogoz*, 32-37 orrialdeak. Gaurkoan, orduan esan genuenari jarraituz, gure folklore ugariaz ahalik onduen balia gaitzean, berdintasun aspergarrietatik ihesi, tokian tokikoa aprobetxatzearen alde jardungo gara.

Euskal-Herriaren alde guzietan aurkitu genezazke bertako eta inguruko Gabon kantak, eta hauetaz baliatzen ikasi beharra dugu. Ondo da auzotik hartzea ere; baina Gabon kanta jatorrak aurkitzeko ez dugu auzora joan beharrik. Euskal-Herriko alderdi guztietan aurkitu genezazke ber-bertako herri kanta zaharrak, eta hoiiek biltzea da euskaltzale baten lanetariko bat. Memoria argidun zaharregana joaz edo bilketaz aritu zirenen lanetara joaz. Azkue, A. Donostia, M. Lekuona eta beste zenbaitek argitaratu zituzten bilduma ederrak hor dira, eta paperean idatziak baino askozaz hobeto legozke herriaren ahoetan; baina, onoiz esana dudan bezala, baita ere zorionak emanaz erabiltzen diren «christma» direlako txarteletan. Euskal-Herria, gauza honetarako, harrobi ederra bai dugu.

Gure haurtzaroko Eibarren, Gabon astean sartzen ginanerako hasten ginen mutikoak errepika harekin:

*Gabon Gabonete
errez errezete
Jesus jaio da ta
jo daigun krixkete.*

Eta Gabon egunez ez zen besterik etzuten, ume guztiok ibiltzen ginen kalez kale, errepika honekin edo eskean irtetzen zirenei entzuten genizkien beste haiekin:

*Agillando, agillando,
bizkaitarra (k) Durango(n);*

*aingeruak gara,
zerutik gatoz,
boltzia badogu,
eskian gatoz.*

Eibarren ere izango ziren ber bertako kanta zaharrak, baina ahoz heldu zaizkigunetatik haurrak kantatzen zituztenez oroitzen gara; besterik ez. Baina gauzak aztertzeari ematen badiogu, nork jakin zer aurkitu genezakean? Azken urteotan hamazortzigarren mendeko Gabon kanta idatziak hor-hemen aurkitu bai dira. Eta oraindik posible izango da beste anitz aurkitzea, bai paper zaharretan eta bai ahozkoetan.

Aspaldi hasi nintzen Eibarko kanta zaharrak biltzen, baina gure bilaketak apalak izan dira eta Gabon kantarik urri ez ezik, kasik baterez. Arestian aipatu ditudan bi bertsoak eta beste zenbaiten aztarnak. Behar bada, interesgarriena, «Ator, ator»en bariante bat izango da.

Eibartarren «Gabon-abestia» izenez, Aita Donostiaren artxi-boan aurkitu nuen (Ref. CM: 27, daroa fitxa ezaugarritzat). Kanta hau Juanito Gisasola eibartar musikariak bialdua zen, gure mende honen lehen partean. A. Donostiaren artxi-boaren arduradun den Aita Jorge de Reizu-ri esker lortu nuen eta, musika ta guzti, Eibarko Club Deportivo-ko «Kezka» aldizkarian argitaratu nuen (Febrero, 1976, zenbakiaren 48. orrialdean). Bere letra ez da hain txukuna, besterik zen Azkuek Otxandion jaso zuen «Ator, ator...», baina kantaren zabalkundearen lekuko eta kidekoen osagarri, gure folklorean kontuan izatea merezi du. Hara hemen bere letra:

*Arzak, arzak mutill pitxer erdi arda
guazen polliki polliki etxera
Gabon gaba zelebratzera (igarotzera)
aitaren da amaren onduan
ikusiko dek ama barrez da
aita ere bai txit kontentuz.
Baita nik ere zelango tragua (txurruta)
lelengo esan da Jesus...
lelengo esan da Jesus...*

*Bixigu erriaren azurra ondo txupatuko (garbituko) dogu.
Eragixok mutill, eragixok mutill
aurreko danbolin orri
gaztañak erre artian
gaztañak erre artian
tirrin-tarran, tirrin-tarran
plin, plaun, plus!
Pasau (euki) deigun Gabon gaba kontentuz...
pasau deigun Gabon gaba kontentuz.*

Urte barria heltzeaz, gure umezaroan, jentil kutsuzko bertso batekin agurtzen genduen berriaren sarrera eta zaharraren bukaera; ez zen umerik kalez kale honako bertso hau kantatzen ez zuenik:

*Urte barri eguna
ezta egun txarra;
kortara jausi jaku
gure sapai zarra.*

Azken lerroan, lehen lehenago, badirudi «sapai zarra»ren ordez «zagi zaharra» esaten zela, gure zaharrak horrela aitortzen dutenez. Oroi Arabako zenbait herritan zagi zaharrak erretzen dituztela Eguberrietan. Zegaman osterara, zagi erretze hau Ekaineko Donibanez egiten dute, eta hemendik ikus genezake eguzki aldien gora eta behera egitearen urte mugeri eta honekin suari loturik dagoela. Beraz, sineskera zaharrerik lotua.

Gabon egunez «Agillando» (Aginaldo) kantatuz diru eta janari batzen egiten zen bezala, Urteberriz ere antzerako eskariz irtetzen ziren haur taldeak, baina hau, batez ere nekazari munduko muti-koek egiten zuten baserririk baserri eskean ibiliaz:

*Urtebarri, barri,
txarri belarri,
daukanak eztaukanari
zaria bete madari.*

Kartxela mendia neguan (Erronkari). El monte Kartxela en invierno (Roncal)

Batzuk, madariren ordez, gari.

Lehenagoko kanta osatuagoan zati edo ondakiñak dira non-bait. Herriz herri guziak bildu ahal balira azterketarako argi gehiago izango genuke.

Eguberrien amaieran ere erabiltzen dira beste zenbait kanta. Eibarren ezagutzen genuen bakarra, nere oroipenez, beste honako hau zen, Erregenak heltzeaz:

*Erregen, Erregen,
Mari montaña,
zazpi intxaur ta
iru gaztaña.*

Hemen ere, behar bada, Kristau eta jentil sineskerak nahasturik dabilta. Bestela nekez da Erregen egunean «Mari montaña»ri aipamen berezi hori, mitolojiako Mari izan ezik. Intxaur eta gaztainen aipamenak, eskarizko kantaren adiarazpena egiten digu, naiz eta gure denboran hortara erabilia ez izan.

Dena dela, herri guzietan bada oraindik zer bildu, eta kanta bilduok merezi dute, tokian tokiko, Eguberrietako txarteletan erabiltzea. Eguberrieri dagokien eran, zer nahi, hura aurkitu ezinik ez bait da. Honako ohitura honek herri literaturaren bilketak bizkortuko lituzke.

* * *

En estas mismas columnas y por estas mismas fechas, hace dos años, expuse la necesidad y conveniencia de recopilar y utilizar las canciones alusivas a las Pascuas de Navidad de cada localidad, ya que la riqueza folklórica del país nos puede aportar abundante material para poder imprimir en cada lugar sus tarjetas de Navidad. En muchos, incluso con ilustraciones de los retablos del mismo pueblo que guardan interesantes escenas relacionadas con el nacimiento y los primeros días de la vida de Jesús. Y que conviene difundir su uso sin recurrir a las formas extrañas que se nos van imponiendo a través de los medios de comunicación que obedecen a distinta cultura. Que, aunque en el fondo la cuestión viene a ser la misma, cada lugar guarda sus propias peculiaridades que no se deben menospreciar.

Los cancioneros populares de Azkue, P. Donostia, M. Lekuona, etc., son un arsenal de canciones de Navidad y Año Nuevo, que no se han explotado en la medida que se merecen. Pero, además, en cada municipio se pueden recoger aún si sabemos recurrir a los ancianos o si se hurga en algunos archivos.

En el aludido artículo, de hace ahora dos años, expuse mues-

tras de canciones de la cuenca baja del Deva; concretamente de Elgóibar, Placencia y Motrico. Y, en esta ocasión, al objeto de mostrar la posibilidad de unos resultados locales, recurro única y exclusivamente al folklore eibarrés, mucho más pobre que los citados pueblos en lo que se refiere a Navidad, pero lo suficiente para demostrar lo que aún queda por recoger.

En el texto en euskara se transcriben canciones y estrofas que son fragmentos de otras, con sus correspondientes comentarios. Alusivas todas ellas a Navidad, Año Nuevo y Reyes. Algunas son únicamente variantes de otras muy conocidas y difundidas en el país, pero otras, menos o nada conocidas, y en su conjunto, además de un interés local, constituyen una aportación para la reconstrucción general del cancionero popular.

1977 - XII - 19

XVIII. MENDEKO GABON KANTAK EUSKAL LITERATURAN

Azken bolada honetan XVIII. mendeko Gabon kanta berriak aurkitu dira euskal literatura idatziaren aberasgarri. Bestalde, lehendik ezagutzen zirenetaz ere argitasun gehiago dugu, egin diren azterketeri esker.

Guztiok dakigunez, Olentzarorenak izango ditugu Eguberrietako kantarik zaharrenak, jentil garaian errotzen direnezkero. Baina euskal literatura idatzia, XVI eta XVII. mendeetan landu zen Ifar Euskal-Herrian eta Gabon kantadun lehen liburua Joanes Etxeberrik 1630ean argitaratu zuen *Noelak* deritzana dugu, eta bertan jasorik daudenetako zenbait, oraindik orain ere, herriak ahoz aho ekarri ditu gure egunokarte. Egia esan, *Noelak* liburua zenbait aldiz argitaratua izan zen.

Mugazemendik, Hego Euskal-Herrian, eliz liburuxka bat edo beste utzirik, egiazko literatura ekintza ez zen hasi XVIII. mendera arte, eta lehen ekintza hontan aurkitzen dugun gairik bereziena Gabon kantak dira. Hauetako ezagunenak era berezian agertzeko eginak ziren gainera: antzerkiz publikoari adirazteko.

Lehen lehena 1759an Arrasaten aurkeztua izan zen, esku-izkribu berberak dionez. Gabonetako ikuskizun hau Pedro Inazio Barrotia Aramaioko seme eta Mondragoeko eskribau zenak idatzia. Erarik herrikoienegina da, bere azken zati honetan ikusgenezakeanez:

*Gaur dala Gabon gaba,
Gaur dala Gabon,
Gaur egiten jaku
Jangoikoa gizon.
Ots begi danbolinak,
Lutua ken bidi,
Fiesta degiogun
Infante oni.
Zerureanik dator
Gure artera,
Erratuai bidia
Erakustera.
Emaitera dator
Milla barri on;
Gaur egiten jaku
Jangoikoa gizon.
Ezta besteren eske;
Biotzak bakarrik
Beretzat gura ditu,
Beste bagarik.
Kunplidu egiozu
Jaun oni naia;
Beroni sal erozuz
Biotz guztia,
Ordeaz bera zeuri
Dakizun emon;
Gaur egiten jaku
Jangoikoa gizon.*

Koruaren azken kanta da hau, baina tarteka kopla zaharretan egingako bertsoak dira politenetakoak. Pertsonaje zelebrerik ere

bada bertan eta Grazioso deritzan batenak umore gardenez bete-rik daude, «Lian lan bere...» errepikaz kantatzen dituenak ba-tez ere.

Bizi bizia eta entretenigarria da antzerki hau, Belen Arrasate-rik hurbil jartzen duelarik eta bertako herritarrak Jaiotzaren in-guruan kantari direla, eztanpa politik anitz bada.

Frinzisko Xabier Maria Munibek, Peñafloidako kondeak, Sor Luisa izenordetzat harturik argitaratu zuen 1762an, Azkoitian ber-tan, «Gabon sariak» izeneko antzirudia. Bere obra jakitunago ba-tena da. Segidilla eta aria politak ditu, bainak bertako koplak ez dira txarragoak. Egileak hitzaurrean agertzen duenez, Martin Beltz izeneko batek lagundu zion bere bertso-gintzan. Barrutia baino gehiago lotzen da Bibliako pasarteeri, baina Mundragoe-koak irudimen berezia nabari du.

Hara hemen Muniberen koplak jostailuetako baten zatia:

*Ezagun du munduak
Jesus jaio dena;
Ain dago mudatua,
Ez dirudi lena;
Len guzia zan pena,
Negar, naigabeak,
Ta oraiñ atsegiñ, gusto,
Algara, parreak.*

Sor Luisaren izenpean nor gordetzen zenaren zalantzak gure egunok arte iraun dute. Jose Manterolak Munibe Peñafloidako kondearenak ziren ustea zuen, «El borracho burlado»ren egile berarena. Azkenik, J. I. Talletxea Idigoras-ek uxatu zituen azken zalantzak, Amigos del País-ko Boletinean eta *Papeles viejos* libu-ruan argitaratu zituen ageri zehatzekin. Ikus bere argitasunak *Literaturaren inguruan* liburuaren 57-67 orrialdeetan.

Antzerki eraz agertzeko egindako bi lanok, Larramendi, Kar-daberaz, Mendiburu eta Ubillos idazleen lanekin batean, Hego Euskal-Herriko literatura landuaren hastapenetakoak izan ziren.

Gabon kantetan lehenagokoak ditugu Gernikako De la Gan-dara deiturako batenak, Telletxea Idigoras berak Larramendiren

paperetan aurkituak, eta geroago, osatuago eta zaharragoak J. A. Arana Martijak aurkitutako izkriuetakoak. Ikus, 1757ko kanta hauek «Euskera» aldizkarian argitaratuak (Euskera, XXI, 1976, 89/98 oriraldeetan). Guziak, zein baino zein politagoak, elkarrengandik aski bereziak dira.

Baina, bada besterik ere. Denok dakigu Hemeretzigarren mendearen lehen partean Bilbon bertan urtero Gabon kantak egiteko ohitura zela eta hoietako asko egin zituztela Bizenta Mogel eta Paulo Ulibarrik, honen gutunetan eta L. Akesolok egindako azterketetan ikus dezakegunez.

Hoiien biltze eta atontze lanak ere egiteke ditugu. Literatura alorrean ere, gogoia duenak badu non landu. Zeren biltze eta klasifikatze lan hori ere egin beharrezkoa bait da, eta hori egin ez den artean euskal kulturarekin zordun izango gara, bai literaturaren mailan eta bai linguistikarenean.

Hamazortzigarren mende hartan, Gernikako De la Gandararenak baino lehenagokoak dira Bilbon bertan San Franzisko komentuan kantatzeko eginak, 1755ean Fr. Martin Oarabeitiak, komentu hartako organista eta kapera maisu zenak musikaz jarririk. Euskarazko Gabon kanta haiek, behar bada, «villacinco» bezala ezagutzen diren zaharrenak izango dira. Orri soil batean inprimatu ziren eta Juan Ramon Urkixok denbora asko ez dela birargitaratu du.

Ageri denez, garai haietan aski zabaldua zen Gabon kantak egiteko ohitura. Joannes Etxeberri Ziburukoaren ondorean, mugazemendik lehen lehena behar bada, ezagutzen ditugunetatik, Donostian bertan 1691an Nikolas Zubiak argitaratu zuen «Doctrina christiana» hartan jaso zirenak izanen dira noski. Zortzi bertso haietako estampa polit bat, hau da:

Donzella eder batek

Belengo errian

Seña Iiesu Christo

Dauko sabelean.

Eguzki dibinala

Gaberdi batean

*Etorri zan lurrera
Gizonen soñean.*

Eta artzainen elkarrizketa honekin bukatzen da:

*—Matxinikito!
—Zer diok, Txeru?
—Atzorik ona,
Ze barri dogu?*

*—Barri dogu ze
Angeru milla
Gure menditik
Igaro dira.*

* * *

En el País Vasco, donde abundan las canciones populares navideñas, cada municipio cuenta con sus propias originales o con sus peculiaridades en las variantes. Sería de buen gusto aprovechar éstas para imprimir los christmas, que cada vez tienen mayor aceptación para felicitar las Pascuas de Navidad y saludar el nuevo año, en lugar de utilizar textos exóticos o extraños al país, como se viene haciendo generalmente.

Sabido es que el primer movimiento literario en vascuence surgió allende de la frontera, en el país vasco de Francia, durante el Renacimiento, y el primer libro de canciones de Navidad es *Noelak*, de J. Etcheverry, de Ciboure. Pero a esta parte, prescindiendo de la literatura oral, la primera canción escrita es quizás aquella que incluye Nicolás Zubía en el apéndice a su doctrina publicada en San Sebastián en 1691, y que está en dialecto occidental o vizcaíno.

Durante el siglo XVIII comienza en esta parte a desarrollarse la literatura escrita y, justamente, los villancicos y actos representativos de Navidad están presentes en estos inicios.

Conocemos el villancico de Bilbao, de 1755, al que Fray Martín Oarabeitia le compuso la melodía. Recientemente, J. A. Arana

Martija (ved *Euskera*, XXI, 1976), descubrió las canciones de De la Gándara de Guernica, más antiguas y completas que las descubiertas por Tellechea Idígoras entre los papeles de Larramendi.

«Gabon sariak» del Conde de Peñaflorida, bajo el seudónimo de Sor Luisa, con canciones para una representación de Navidad, publicadas en 1762. Esta con el Acto para la Nochebuena, obra teatral de P. Barrutia, que fue presentada en Mondragón en 1759, son junto con *Noelak* las obras más importantes de nuestra literatura en tema navideña. Entre las mismas, la obra de Barrutia es muy particular; una pieza que no tiene desperdicio, por sus valores humorísticos, por el montaje de superposición de lugar y tiempo que le dan viveza a las escenas y por lo que aporta sobre fetichismo y otros conceptos populares de la época.

En el texto en vascuence figuran algunas muestras de las aludidas canciones.

1977 - XII - 26

SAN BLASKO OPILLAK

Otsailaren hiruan, San Blas egunez, opil bedeinkatze ohitura aski zabaldua dago. Egia esan, Santu honen inguruan bestelako ohiturarik ere bada, baina Euskal Herrian, bereziki janariak bedeinkatzea ohi da. Nafarroan gatza, zaia, ogia, lukaikak... eta beste jaki batzuk eramaten dira elizara. Gatz bedeinkatua abereentzat gordetzen da eta gainerako jakihok etxerako. Gipuzkoan, jeneralki, ogia, artoa eta beste janari batzuk bedeinkatzen dira, urtearen barna eztarriko gaitzez diren oiloeri emateko.

Zuberoan, zenbait sineste zaharren artean, San Bladi, artzaina zen ustea dute; artzain bati Ama Birjiña arantza gainean agertu zitzaion eta apezari eta apezpikuari toki hartan kapera bat erakitzeke eskaria egin zezala agindu zion. Azkuek jasotako sineskera honek badu zer ikusirik Arantzazuko Andra Mariaren kon-dairarekin.

Lanak uztea da San Bladi egunez aurkitzen ditugun ohituren

arteko. Baina Bizkai-Gipuzkoako mugen inguruko herrietan eta Goiherrietan oso zabaldua da opillak bedeinkatzea. Eibarren bertan, gure haurtzaroan ez ezik, oraindik orain ere indar handia du ohitura honek.

F. Carreras y Candi-k 1931-33. urteetan hiru tomotan argitaratu zuen ohitureri buruz *Folklore y costumbres de España* delako obra, hirugarrengoaren 619garren orrialdean Eibarko argazki bat dakar, dudarik gabe I. Ojanguren zenak aterea, San Blas agunez San Andres parrokiatik opillez irtetzean. Elkar lanean egindako obra honek Valerio Serra y Boldú-rena du erlijio ohitureri buruz dakarren kapitulua. Bertan dakarrenez, San Blas edo San Bladi, eztarriko eta anas-bideko gaitzak sendatzen laguntzen duena da, alde askotan ohitura denez. Eta uste hau izan da Eibar eta inguruetan ere. San Blasko opillak eztula sendatzen laguntzen du eta opilla bera bedeinkatzera eramaten den oihala, eztulik denean lepoan (saman) jartzeko gordetzen zen. Zenbait etxetan oraindik ere hola egiten da.

Ohitura hau aintzinakoa dugu. Zaharregandik jaso nuenez, lehen lehenago Santa Ines ermitan gordetzen zen San Blas irudia eta hara joaten ziren opillak bedeinkatzera. Gerra aurretik eza gutu nuen Santa Ines ermita, Isasiko jauregiaren baratz gurenean (baratzak zuen hesiaren kanpokaldetik), jauregi honen eta Kaskarregua baserriaren bitartean, baina ordurako ez zen egiten han ezertariko elizkizunik. Ohitura San Andres parrokiara igarota zen eta hona joaten ginen, opillak ez ezik, naranjak ere eramaten genituen. Maiz, zalantza larrian irtetzen ginen, bedeinkazio orduan opillak eta naranjak ahalik goren altxatzen genituenarren ia ur-bedeinkatu tantarik heldu zaigun ala ez. Haurrok uste bai genuen beharrezkoa zela urak ikutzea.

Opillak eta naranjak zamauz edo esku-zapi batean bildurik eramaten genituen. Baziren opillaren gainean, oihal barnetik zintak jartzen zituenak ere. Zinta horiek eztulik zenean lepoa biltzeko izaten zen. San Blas egunez, goizetik eskoletan jai egiten zen eta haurrok ur-bitsetan pasatzen genuen.

Opillak, hasiera batean, artoirinez eginak izango ziren, noski; baina guk lehen lehen ezagutu genituenak bi eratakoak ziren: irin fiñez, inoiz esne txorrozta bat oreka gertatzean, azukre pizkat

ere bai, eta egosterakoan azukrea gainean bota (sagar zatiak, okarapasak eta mahaspasak jartzen zituenak ere baziren) eta era honetara azala gozaten zen; beste erakoa da orain ezagutzen dugun bakarra, irin, esne ta arraultza gorringoz oreatu, anis tanta batzuk, eta erdizka egosirik dagoanean labatik atera eta ur, zuringo eta azukrez gertatzen den orea gainean jarriaz berriz labaratu. Bigarren era hau, esan dugunez, gure egunotan egiten dena da. Gu haurrak ginela etxe aberatsetakoak edo ekonomiaz hobeto bizi ziren familietakoak bakarrik egiten zuten oraingo opil hau; pobreak ogi gozatu hura izaten genuen. Egia esan, oraingo erako opillak gozotegi edo konfiterietan erosten ziren orduan, baina egiteko errezeta eta etxeetako labak hedatuaz eta hobetuaz joan diren neurriak aldatu zen opil fiñagoak solik egiteko ohitura. Hala ere, gaur egun, lehengo opil haiek gogokoago, nituela iduritzen zait. Haiek okindegietan egiten ziren eta gozotegietakoak baino askoz merkeagoak izaten ziren.

Gaztainerre eta Ixu egunakin batean Eibarrek bere ohitura jatorrenetakoa du San Blas. Eta hauei buruzko berriak ederki jasoak ditu L. P. Peña Santiago adiskideak *Fiestas tradicionales y romerías de Guipúzcoa* deritzan liburuan.

* * *

Serra y Boldú, en su descripción sobre costumbres religiosas, en torno a la tradición de San Blas expuso que este santo era venerado popularmente como abogado contra los males de la garganta y del aparato respiratorio. Que en muchas ciudades y pueblos se llevaban a la iglesia pasteles, panecillos, etc., para ser bendecidos. Prácticas similares y otras variantes se recogen en el tomo primero de *Eukalerriaren Yakintza* (página 291) de R. M. de Azkue.

En Eibar está muy arraigada la tradición de llevar a bendecir a la iglesia las tortas que se preparan ex profesamente para ese día, 3 de febrero. Esta costumbre, antiguamente, se llevaba a cabo en la ermita de Santa Inés, donde se veneraba una imagen de San Blas, pero con el tiempo se trasladó a la parroquia de San Andrés Apóstol.

En nuestra niñez, además de las tortas, se llevaban también naranjas, pero este uso se ha abandonado. Entonces también se hacían en las panaderías de la localidad otro tipo de tortas, consistentes en panes y panecillos hechos de fina harina y con azúcar y frutas secas en la corteza superior.

También se conocían las tortas actuales, que generalmente se hacían en las pastelerías y se consumían en familias mejor acomodadas. Estas tortas son un componente de harina con azúcar, leche y yema de huevos. Una vez cocida, se baña la superficie con un batido preparado a base de azúcar y clara de huevo con un poquitín de agua, que es cocida a su vez. Su receta, así como las particularidades de esta tradición se recogen en la obra *Fiestas tradicionales y romerías de Guipúzcoa* de Peña Santiago.

Antaño, las servilletas que se usaban para envolver las tortas que se llevaban a bendecir, se guardaban para envolver el cuello en caso de tos, así mismo el hilo o cinta que se ponía encima de la torta.

Esta costumbre está aún muy en uso en los pueblos limítrofes de Guipúzcoa y Vizcaya.

1977 - I - 31

ARATOSTIAK

Deba-arru gehiengan Aratostiak deitzen dira Bizkaiko herrietan Aratuste diranak. Euskal Herririk gehiengan Ihauteri edo Iñauteri.

Azkuek bere hiztegian dakarrenez, Aratustiak, haragi uzteak dira; baina nere iritzian, guk erabiltzen dugun eraz oinarritzen bagara, Aratostiak, haragi osteak (haragi jateen ondorena; hau da, baraua). Dena dela, era bietatik ere ideia berera jotzen dugu: latinezko «carnestolendas» dira.

Hemen ez naiz hasiko Aratostiak zer diren adiarazten; horren xehetasunak J. Caro Barojak eman zituen *El Carnaval* (Taurus. Madrid, 1965) deritzan estudio hartan. Gure Euskal Herri honi

dagokion aldetik J. Garmendia Larrañagak eman zigun *Iñauteria. El Carnaval vasco* (S.G.E.P., S. A. Donostia, 1973) eta zehaztasunak nahi dituenak horietara jo beharko du.

Ihauteriak, beste gabe, ez da erraz ulertzeko gauza zeren Ihauteri edo Aratosteak, azken baten, inguru zabalago bati lotzen dira, J. M. Satrustegik J. Garmendiaren liburu horri egin zion hitzaurrean agertu zuen bezala eta gero *Solsticio de invierno* (Col. Diario de Navarra. Iruña, 1974) deritzan liburuan lasaiago adiaraziko zigun bezala.

Baina esan dudan bezala, ez naiz arituko Aratostien sustraieri buruz, baizik hauek gure herrian zer izan zirenari baino.

Gerra ondoren barau egunak bai, honek ezagutu genduzen, baina barau aurretik egiten ziran jaialdi eta mozorroz jazteak ez. Baina denboraren zehar, zertarakoa den gizona, hartarako grinak agertzen ditu. Aratostiak debekatu ziren, baina urteko beste jai batzuk Aratoste bihurtu dira. Orain, Eibarren, San Juan egunez irtetzen diren konparsak —kontsejuak sarituak gainera—, lehenago Aratostietako gauza zen. Gainera, agiten ziren konparsak ba zuten jatortasun berezi bat, batez ere kuadrillakoek beren artean ateratako bertsoak kantatzen zituztenean. Urrengo, kanpoko modaren haize giroak ekartzen zuenetik ere bai. Donostiako kalderaginena ere hala izan zen. Aintzinago, zaharrak diotenez, sardinaren ehorte hiletak ere bai. Hau, bizpahiru urte San Juanetan egin zen azkenengo aldiz, bertako ohitura zahar bat berri-tzea balitz bezala, baina Goya-ren pinturetan bestelakorik azal-tzen da.

Gauzak zelan aldatzen eta itzuragabeko bihurtzea diren agiri agirian jarri izan digu Eibarren azken urte hoietan inoiz egin izan den danborradak. Danborradak, Donostian badu bere jatortasuneko giroa, Iruñan San Ferminak duten bezala. Baina zenbait herritan, danborrada edo San Ferminen antzera jokatu nahirik itxurarik gabeko ihauteri egunez bihurtzen dute beren herriko jai nagusia. Garai bakoitzeko jaiaren sustraietara joko bagenu, jai bakoitzak jatorriz izan duen iturri gardenetara joko genuke. Baina hainbestekorik eskatu gabe ere, garaian garaikoari dago-kionez, jai bakoitza bere giroz ospatuaz, ihauteriak ihauterietara gordetzen ikasiko genuke. Hau da, Aratostiak Aratostietara-

ko, udarako abarketak eta negurako zapatak diren bezela. Lehen gure herri guzietan Ihauteriak ospatzen baziren, orain zergatik ez? Sasoiari gerezak bezala, ihauteriak ere beren bete beharra dute gure gizartean. Honegatik, nere esku balego, urtero konparasen sariketa antolatuko nuke. Eta, gau berean, baita ere mozorro edo koko jantziarena. Honela, Eibarren behintzat, nere haurtzaroan ezagutu nituen jai alai haien oroitzak berrituko nuke gure herriaren pozgarri.

Zaharragoen artean oroitzapen biziak gordetzen dira, guk hondarretan ezagutu genituenak baino atseginagoak.

«Ardurabakua» zeritzan kuadrilak 1930ean eratu zuen konparsa izango da nere lehen oroitzak, hain ongi gogoratzen ez banaiz ere. Gainera, orduan kantatu zituzten hamabi bertsoak bildurik *Eztenkadak* liburuan argitaratu nituen. Hasierako bertsoak hau zion:

*Kanta berri batzuek
dituguz atara,
aitzen emoten gatoz
herri honetara;
Arioplanuan juateko
asmuetan gara,
bihar urtetzen dogu
Ameriketara.*

Garai haretan oraindik egazkinen hastapenetan geunden eta «Ardurabakuen» jira ez zen txantxetako, kainaberazko armazoiz eta oihal zuriz egindako aireplanu hura kalez kale erakutsi ondorena Ameriketara irtengo zirela herriari azalduz. Ez hori bakarrik, handik Ifar-hizoztegiara ere bai; han zer aurkituko zutenaren berriak ezaguturik gainera:

*Polo Nortean ei dagoz
hain paraje baltzak,
harako egin dituguz
apraposko galtzak;*

*eskuetan harturik
galtzairuzko lantzak:
ez gaitezhan han galdu
hotzak edo artzak.*

Eskatzeko ere modu politak zituzten; hara hemen azken bigarren bertsoa:

*Aparatugiñan eiñ dogu
urte bian lana,
hortan gastatu dogu
geure diru dana;
oin berriz biderako
bihar dogu jana,
horregatik eskatzen dogu
errialtxo bana.*

Doinu eta bertso asmatzen denak parte hartzen bazuten ere, Itsaso eta Beltxi izaten ziren buru. Itsasoren inguruan egiten zirenak zortzikoaren doinuz izaten ziren eta bilduak ditudan doinu hoietan bada zenbait oraingo bertsolarien artean ezagutzen ez denik ere. Beltxik ordea, inoiz zortzikoaren doinuz egiten bazituen ere, urrengo, garai batean modan jarri ziren habanerak ere enplegatzen zituen.

Armaginez konparsak bi kanta erabili zituen, bata habaneraz eta ez dut izan bertso guziak biltzerik. Inork balezki pozik hartuko nituzke. Zortzikoaz atera zutena ere oso polita izan zen. Eta hau laster argitaratuko da Club Deportivo-ak egiten duen aldizkarian. Ikus *Kezka*, 1976. urteko zenbakiaren 22-23. orrialdeetan.

Ohiturazko legeak gordetzeko, konparsak kalez kale biltzen zuten diruz bazkari bat egiten zuten eta sobratzen zena herriko hospitalerako izaten zen.

Herri batek hola jokatu behar du bere kulturagintzan, lehengo ohiturari irauneraziz eta bere giroan egungoa itsatsiz. Hala bete zuten gure gurasoak urtero kanta berriak eta doinuberriak plazaratuz. Eta, herri bat, gauzen sorkunderako ahalmenak indartuz nobleagotzen da. Eta nork daki Aratostiak piztutzeaz San Juanak

ere neurri hobe batean berriz San Juan bihurtuko ez diren?

* * *

Los carnavales de algunos pueblos, y entre éstos los de la cuenca del Deva, no debieron tener el arraigo o la fuerza popular que contaban los de Tolosa y pueblos de la montaña de Navarra. Pues de lo contrario se hubieran salvado de las prohibiciones que vinieron en postguerra.

Pero como al hombre le es difícil resistir a los impulsos de la propia naturaleza, tal vez por esto, en muchos pueblos las fiestas patronales o tradicionales que tuvieron otro sentido se han ido convirtiendo en auténtico Carnaval pagano. Muchas veces he pensado que puede ser por la falta del indicado día en el calendario, o derivado de una mala pantomima a imitación de otras fiestas. Por ejemplo, de la castiza tamborrada donostiarra y de los sanfermines de Pamplona, que tienen solera propia, se hacen malas imitaciones. Pues de por sí las imitaciones generalmente suelen ser malas. Y, por esto, tal vez será necesario devolver los carnavales para acabar con tanta charanga de mal gusto y tan fuera de lugar en las fiestas patronales.

El Carnaval que conocimos en el Eibar de nuestra niñez, al conjunto de los tres días le llamábamos *Aratostiak* (Carnestolendas), y en su forma castiza consistía en comparsas y baile de máscaras. Las comparsas actuaban por la mañana, recorriendo las calles con algún motivo, casi siempre original, y cantando canciones alusivas al tema representado. Eran canciones compuestas por el grupo, en el cual siempre había algún aficionado a componer los versos. Itsaso y Beltxi eran dos elementos populares que intervenían en los arreglos de estas canciones. Una muestra de las mismas son los versos que reproduzco. Las comparsas postulaban por las calles, y con los beneficios hacían una comida y el resto lo entregaban al Asilo-Hospital. A veces, durante el baile que se organizaba en el frontón Astelena al caer la tarde, solía haber concursos de disfraces. Era un día alegre y jovial.

1977 - II - 7

IXU-EGUNA

«Ixu-eguna» deitzen diogu Eibarren berbizkunde egunari. Larunbat santu egunez sua eta ura bedeinkatzeak egiten bai dira, urtetik urtera galduaz badator ere, eta hemendik du izen hori.

Urte mugetan, ekainean Donibane edo San Juan bespera gauan eta Eguberrietan oso ezagunak ditugu suaren ospaketak, Donibane egunsentian eta Urte-berriz urarenak ohi diren bezala. Badi-rudi eguzki gurtzearen urte mugetatik aldatuak direla, edo aintzina aintzainatik horrela datorrela.

Artzaintza munduan, Neolitos garai beretik, badirudi bi urte muga besterik ez zirela ezagutzen: Udara eta Negua. Bertatik sortu ziren udaberri eta udazken edo udagoiena, nekazaritzaren munduak ekarri zuen urte mugaketan. Arrazoi honegatik, daita-keena da zenbait ohitura ere, lehenagoko bi urte mugaketa hartatik beste bietara zabaltzea. Edo, nork daki mendi goietako larrietatik behelaldeetako lur edo herrietara eta hoietatik berriz goietara unaiak eta artzaiak aldatzen ziren garaietatik ez ote datorren urtea lautuan zatitzea? Dena dela, aintzinago bi zati baizik ez zirela, argi dago. Baita ere, bi zati hoietan suaren eta uraren ospaketak indartsuago eta hedatuago aurkitzen direla.

Udaberriz eta udagoienez, ospaketa hoiek urriago aurkitzen ditugu, eta harrigarria bada ere, XVI. menderako industria indartua zen Eibar bezalako herri batean ohitura hoiek nabarmen-garri gorde izan dira. Udagoienez Gaztaiñerre deritzan egunez eta udaberriz «Ixu» partitzez.

Azterketa batek laster eramango gaitu ohiturok beste zenbait tokitan ere aurkitzera, zeren udaberriko su ospaketa besterik ez baita Valencia-ko Falla famatua. Lantzeko ihauterietan Miel-Otxin erretzea eta Erronkariko Su-berria. James George Frazer-ek *La Rama Dorada*-n (1890) dakarrenez, Alemanian ere oso ezagunak ziren su-berri hoiek.

Su eta urak, beren sustraiz, purifikazioa sinbolizatzen dute eta aintzinakoentzat oso garrantzitsuak ziren. Sakratuak; noski. Hoi-ohiturazko indarra elizak ere onartu beharra izan zuen, Erronkariko azken euskaldunegandik jaso nuen harek aitortzen duen bezala:

Su-berri
Ur-benedikatu
Meza andira
Bezpetra
Maitrinetra
Akudatzera
Mundu guzia
Su-berri xerka.

Euskal-Herriaren beste muturrean agertzen zaigun adibide hau dugu lehenago hedatuagoa zenaren agiririk onena. Bizkai-Gipuzkoetako mugaren inguruko herri askotan gorde da ohitura zahar hau, eta adibidetzat Eibarkoari lotuko natzaio, gure hartzaroen ezagutu genuena adiaraziz.

Baina, alde zurretik esan dezadan Luis Pedro Peña Santiagok oso ongi jaso duela *Fiestas tradicionales y romerías de Guipúzcoa* (1973) deritzan liburua 137/138 orrialdeetan.

Ixua deitzen diogu egun hortarako ilintia gertatzeko erabiltzen den materialari. Pago enborreko une eiharretatik ateratzen genuen, esponja gisara jarritako parte zuri biguna, eta esku-leku edo kirten aukerakoa egiten genion labanez eta zatitxoak poltsikoan gordetzeko. Goizian goiz jaikita, zazpiretatik zortziretara bitartean ematen ziguten elizan su bedeinkatua. Honetarako brasa gertatua izaten zen elizan. Lehen lehenago Isasiko elizan izaten zen eta gero San Andres parrokian. Ilinta pizturik, besoa jiraka eramaten genuen haizea hartuz itzali ez zedin eta etxeetan patrikako ixu puxkak ematen genituen, ahoz puts eginaz pizturik. Esaten zenez, «ixu-bedeinkatuz» behar zen etxeetan eguneko sua piztea, etxearen ondasunez. Eskupekoz ordaintzen ziguten etxeetan. Hauzoko eta ahaidekoen artean zabaltzen genuen gehiena, eta inoiz beste inor aurreratzen zenean, bazutela, eta eskupekorik gabe irtetzen ginen. Urrengo, pertsona oso ezagunak edo ahaidekoak zirenean, beste inor aurreratzen bazen ere eskupekoz eta eskerrikaskoz irtetzen ginen. Taldetxoak eginaz ibiltzen ginen eta jakiten genduen nondik nora ibili. Bagenituen bezero antzerako etxe hartuak eta taldeak elkar errespetatzen ginen. Baita ere ezagutzen genituen joaten ziren guzientzat saria edo eskupe-

koa izanten zuten famili elizkoiak. Hoientzat ez zen ohitura merkea izaten, zeren Eibar erdiko mutikoak agertzen bai zitzaizkien. Eibar erdi diot hain zuzen ere, Eibar erdi bai zen goitarren bezerutza eta beste erdi behetarrena. Ez zen deskuidatuko behetarrrik goian sartzen, ez eta ere goitarrik behean. Hoiek koto nagusi jakinak izaten ziren, eta intzinako hiritarrak eta burgotarrak (edo errebaltarrak) elkarregandik berezirik jarraituko zuten ohitura orokorretan ere.

Goizeko bederatzi t'erdiak edo gehien ere hamarretarako, berriz jotzen genuen elizara. Su bedeinkatuaren ordua bukatua zen eta ur-bedeinkatuakin hasi behar ginen. Mutikook botilla bana ur hartzen genuen eta txolot txikitxo batekin etxez etxe lehen su bedeinkatua bezala partitzen genuen ur bedeinkatua.

* * *

En las comarcas lindantes de Guipúzcoa y Vizcaya, la mañana del Sábado Santo se practicaban, y en algunos municipios aún se sigue practicando, la vieja tradición ritual del fuego bendito, que en Eibar llamábamos «Ixu-eguna». Dicha costumbre está recogida en la obra *Fiestas tradicionales y romerías de Guipúzcoa* por L. P. Peña Santiago, páginas 137 y 138. El fuego bendecido en el pórtico de la iglesia, los niños recogen en tizones preparados con madera de haya seca y esponjosa y recorren las calles aventando el tizón para que no se apague y llevar el fuego bendito a los hogares.

Los ritos del fuego de los solsticios, más veladamente, vuelven a aparecer en los equinoccios con «Gaztaiñerre» en otoño e «Ixu-eguna» en primavera, en la referida comarca. Pero tal vez tenga alguna relación con la quema de Miel Otxin en el Carnaval de Lanz, las Fallas valencianas y los ritos que se conocen en Alemania.

Lo curioso del «Ixu-eguna» de Eibar es que a continuación del reparto del fuego bendito sigue el de agua bendita. De alguna manera guarda relación con el recital sobre el fuego nuevo que recogí en el valle de Roncal (Navarra) y que di a conocer en «Fragmentos de canciones del "uskara" roncalés» en Cuadernos

de Etnología y Etnografía de Navarra, número 22.

En el artículo en vascuence se detalla la manera de llevar a cabo este rito cuyas raíces se fundan en los ritos de protección y purificación.

1978 - III - 27

ATARRABI APEZAREN INGURUA

A. Julian Alustiza «Aztiri» delako jaunak aspaldiko urteetatik ohituak gaitu euskarazko aldizkarietan gauza jakingarri anitzen argitasunak eskaintzeaz, bai olerkiz eta bai hitz-lauz. Olerki bereziak eskaini badizkigu ere, berezi eta zehatzak izaten dira bere hitz-lauzkoak, gure jakintza eta gure literaturaren aberasgarri, eta hizkuntza txukun eta zaindu batean emanak gainera.

Bere azken lanetako bat «Atarrabi apeza eta Pedro de Atarrabia» deritzana dugu, «Aranzazu» aldizkarian argitaratua lehen aldiz, une berean Euskaltzaindiko batzarrean txostentzat irakurria eta gero «Euskera» (XXI, 1976, 108-111orr.) aldizkariko lanetan argitaratua.

1974an Aita Sagüés Azkona-k Petri de Atarrabia nafar frantziskotarrak XIV. mendearen lehen partean irakaskintzarako idatzi zituen eskuizkribuak argitaratu zituen. Pedro de Atarrabia frantziskotar ospetsua Iruña ondoko Villavako Atarrabia auzoan jaio omen zen XIII. mendearen erdialdera. Parisko Unibertsitatean ikasketan egin zituela uste da eta 1317tik 1320ra bitartean Aragoi Probintziko Frantziskotarren Nagusi bezala ezagutu zen; Nafarroako erresuma ere Aragoiko Probintziaren barrutiko zen garai hartan. Geroago ere bere esku izan zuen nagusitza hori, eta behar bada Barcelona-ko Unibertsitatean maisu aulkia izango zuen. Bere bizitzako azken hogeitau urteetan, berriz, Nafarroa zaharrean bizi izandu zen, bertako erregeen zerbitsu berezi eta pisu handikoetan sartuta. 1346 edo 1347an hil zen seguru aski.

Jakitunik ez da itzalik gabe, eta zenbat eta jakitunagoa orduan eta itzal handiagoa. Uste honek ez dakit zer ikusirik izango duen

gure folkloean zenbait aldiz agertzen zaigun sineskerarekin: ikasiei itzala lapurtzeaz. Dena dela, A. Alustizaren begi zoliak galdetzen digu ia Erdi-Aroko Atarrabia ospetsuak zer ikusirik ote duen mitologiako Atarrabirekin.

Atarrabi, Atarrabio edo Arruit, don Juan, Mikelats eta Axular hor ditugu kondaira zahar baten inguruko. Axular, *Gero-ren* egi-leari buruz J. Vinson-ek *Bibliographie de la langue Basque* (1891) liburuan eman zituen zenbait ohar. Hordutik, kondaira hortako pertsonaietarik bat hezur ta haragi historian ezagutzen zen bati atxekirik gelditu zen. Baina besteen berririk ez genuen. Orain, arrazoi berarekin, Pedro de Atarrabia jakitun ospetsuari atxeki genezake. Are gehiago, etnologia ikerketan jarraitzen den erregelari begiratzen baldin badiogu, agiri idatzietan lehen idatziak aintzinasunak berakin duen bezala, kondairan ere lehen lehengo pertsonaiari erantsi behar zaio jatortasuna. Honegatik ez da bati harritzekoa lehendik Atarrabiari jarria gero Axularri atxekitzea.

Itzala lapurtzearen kondairaren lehen agiri idatzia, J. M. Barandiaranek bere *Obras completas*-en II. tomoko 445. orrialdean aditzera ematen duenez, Gaspar Garcerán de Pinos-en *Cartapacio* batean agertzen da, 1600garren urtean. Bertan esaten denez, Salamanca-ko harpe batean egiten ziren aztigaiak eta han bertan maisu egiten zuen deabruak itzal gabe utzi zuen ihesari eman zion ikaslea.

Urrengo, Barandiaranek, aipatutako lehen tomoaren 439. orrialdean dakarrenez, Marimundukoren semeen kondairarekin nahasten dira Atarrabi, Axular eta Mikelats deritzen diren pertsonaje mitolojikoak. 439garren orrialdetik 445ra bidartean aurkituko ditugu zenbait adibide eta kondairok jaso ziren tokiak. Baita ere, begiratu J. M. Barandiaranen *Obras completas*, VI. tomoko 191etik 213.era eta 443tik 456 orrialderte. Kondairaren argudio-rik hedatuena kontatzen digu A. Alustizak, bere agerpen horretan:

Atarrabi Sarako leze batean bilatzen dugu gure folklore zaharrean, beste bi anairekin: Arruit eta don Juan; Axularren izena ere azaltzen da batzuetan Arruit-en ordez.

Deabruak eskolatu omen zituen. Ederki eskolatu ere. Baina lezetik atera baino lehen, han bertan, eta deabruaren meneko gel-

ditu beharra zuen norbaitek. Eta ez zegoen ihes egiterik, deabrua beti gainean eta galdezka zutelako:

—Atarrabi, nun haiz?, galdetzen omen zuen deabruak, El-duaien aldetik kontaktzen zutenez.

—Hemen nago, erantzun behar zuen beti.

Baina Atarrabi hau arrunt abila omen zen eta bere zapelari mintzarazten erakutsi omen zion.

Eta behin deabrua solasean, bestaldera begira zegoelarik, utzi txapelaren gain deabruari ihardesprenak ematea eta hirurak atera omen ziren lezetik.

Deabrua ohartu omen zen; baina orduko urrun joanak izaki. Deabruak tiratu omen zien burdin-gantxo bat atzetik eta Atarrabiri zapata takoina eta itzala kendu.

Geroztik, zapata takoina emanarren, beti faltatzen omen zitzaion itzala.

Gero hirurak apez egin omen ziren. Eta abildade apartekoak omen zituzten hirurek. Baina Atarrabiri itzala falta beti.

Denborarekin zahartu zen apez hori. Eta hiltzeko bildur omen zen, deabruak itzala ostu zionetik beretzat beti izateko bait zeukan bera. Mezako konsagraziokoan bakarrik etortzen omen zitzaion itzala. Eta esan omen zion sakristauari hiltzeko bera, meza denboran, komuniatuta berehala. Sakristaua bildurtu omen zen lehendabiziko egunean, eta ez omen zuen hil. Baina Atarrabik hiltzeko eta hiltzeko, esan omen zion; eta biahamunean hil omen zuen.

Eta Atarrabi honek esan omen zion sakristauari, hil ondoan haren bihotza aga baten puntan emateko. Beleak eramaten bazuen bihotz hura, infernuan izango zela; pikak eramaten bazuen purgatorioan izango zela, eta mezak egiteko. Eta usoak eramaten bazuen, zeruan izango zela.

Egin omen zuten Atarrabioren esana. Bela etorri, inguruka inguruka ibili, baina ez eraman. Pika etorri, ibili hura ere inguruka, ukitu ere bai; baina ez eraman. Usoa etorri, eta harek eraman Atarrabioren bihotza. Atarrabio orain zeruan dago.

Horrela jasotzen du «Aztiri»k J. M. Barandiaranen *Obras completas* tomo II, 439-440 orrialdeetatik itzulia. Beraz, gure mitologiako Atarrabik eta Erdi-Aroko Pedro de Atarrabiak ba ote dute

elkarrekin ikustekorik? Axularrena jakinaz gero baietz dirudi. Axular bere ospe eta itzalarekin bezala, hau baino lehen Atarrabia kokatu zela kondairan, hala dirudi eta hala esango genuke. Dena dela, Axularren garaian antzerako kondaira Salamanca-ko leze batean jaso bada, honen garairako hedadura zabala zuela esan behar, eta lehenagokoa izatera oroi aintzinagoko pertsonaia dugula Atarrabia ospetsua.

Bestalde, kondairok bata bestearekin erraz nahastutzen dira. Barandiaranek jasotakoetan hala nabari da eta baita Azkuek eta bestek jasotakoetan ere. Honen *Euskalerraren Yakintza*-ren bigarren tomoan bada holakorik ere. 69. orrialdean dator Atarrabio, Larraunen jaso eta kondairaren azken partean Calzada-ko Santo Domingo-ren kondairarekin nahasten dena. Eta 241. orrialdean Martin Abade, Mondragoen jasotako ipui hartan ostera Txerren deabruak itzala ostuzetik aparte Ihizari beltzaren kondaira ezagunarekin nahastutzen da. Eta Atarrabio ibili zen eskola infernutiarra Azkuek jasotako beste ipui batean ere agertzen da, II. tomo beraren 104garren orrialdean, «Beste munduko senarra» deritzana. Eta inoiz argi gehiago gehitu ahal duenak hoiek ere kontuan izan beharko ditu. Baitare ikustekoa da bi gizon ospetusei buruz Barandiaranek *Obras completas*, t. I, 43 eta 44 dakarren gutzia.

Entre las leyendas vascas existe una en la que al numen o personaje principal de la narración, con reputación de sabio, a quien el diablo le roba su sombra y la preocupación del personaje en recuperarla, puesto que sin ella se vería condenado a los infiernos. Este personaje, generalmente se llama Atarrabi o Atarrabio. Varias versiones hallaremos en los tomos primero y segundo de las *Obras completas* de J. M. de Barandiarán. En las que a veces se atribuye a Axular, el autor de *Gero*, en lugar de Atarrabio.

J. Vinson en su *Bibliographie* recoge esta leyenda del autor de *Gero*: El diablo había fundado en una gruta de Salamanca una escuela en la que bastaban los estudios de un año para adquirir

los conocimientos necesarios a un doctor en teología. Por este trabajo el diablo retenía al último de los estudiantes que el último día del año de estudios salían uno a uno de la gruta en fila india. Pero ocurrió que un estudiante travieso halló medio de engañar al diablo. Pidió y obtuvo sin gran trabajo que le dejaran ser el último de la fila, pero suplicó que para salir se esperara la hora del mediodía. Llegada la hora y colocado Satanás a la entrada de la gruta, cada uno de los que iban saliendo le decía: «Toma al que viene detrás». Cuando llegó el turno del último, repitió osadamente la fórmula y el diablo se precipitó en seguida sobre la sombra del joven que el sol del mediodía proyectaba tiesa sobre la pared de la gruta y que tomó por uno de sus discípulos. El joven presbítero se escapó, pero quedó toda su vida sin sombra. Se dice que el feliz vencedor del demonio fue Axular.

En las versiones recogidas por Barandiarán y Azkue se cuentan las peripecias para recobrar la sombra.

Lo curioso del caso es la atribución de la leyenda a un personaje histórico, como es el autor de *Gero*, y de su época consta en un *Cartapacio* de 1600, de Gaspar Garcerán de Pinos, citado por Menéndez y Pelayo, que tales prácticas y el hurtar la sombra se llavaban a cabo en una cueva de Salamanca donde el diablo tenía su escuela de artes mágicas.

Ahora, al exhumar los manuscritos medievales del sabio «doctor fundatus» Pedro de Atarrabia, nacido a mediados del siglo XIII en Villava de Navarra, con estudios en París y desempeñando altos cargos en los reinos de Aragón y Navarra, que el R. P. Sagüés Azcona ha dado a la luz en 1974 a expensas del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Fr. Julián de Alústiza sugiere la posibilidad de la suplantación de personajes. (Ved «Euskera», XXI, 1976).

Es frecuente aplicar leyendas a personas conocidas históricamente, porque lógicamente pueden dar más veracidad al asunto, y de ello se valen los narradores. Y por la misma razón los conceptos se pueden traspasar de un personaje a otro de época más allegada o de la área en donde se cuente. Ello hace que nada tenga de extraño, sino todo lo contrario, que la fuente de esta leyenda se sitúe aún más allá de la descripción de G. Garcerán

del Pino e incluso del sabio Atarrabia. El caso no deja de ser curioso y el tema requiere mayor acopio de materiales que ayuden la investigación.

1977 - VI - 27

D A N T Z A K

Edozein herritan, bertako etnia ezagutzeko, garrantzi handia dute dantzak. Hauen ederra, dantzari bakoitzaren mugimenduetan eta talde moltzoren koreografian datza. Herri baten dantza eren ugaritasuna bera ere aberasgarritzat jotzen da. Dantzak, musika, musikagailu, jantzi, ospakuntza, kanta eta abar, bere inguru dute. Beraz, dantzaren balioa ezta dantza soiletik bakarrik begiratzekoa, inguru bat osagarri duenez. Gainera, dantzak eurak ere, erlijio ospaketaz, ohorezko erreberentziaz, herri jaietan, ezkontzetan, ihauterietan... seriozki edo alaitasunez, gizonak lane-tik kanporako jolasetan behar du bizitza beraren lagungarri.

Dantzen aldetik ospe handia du Euskal-Herriak. Baina, horrez gainera, herbeste eta etxean bertan, hain zabaldua izan den euskal literaturarik eza bera gezurtatzen du dantzak. Ez zenbait dantza kantatuaz direlako, ez; baizik, Iztuetak gai hontaz utzi zizkigun bi liburuegatik areago. Folkloreak oraindik izen hau hartzeke zuela, dantza bilketan oraindik kasik inor aritu ez zen garaian, gure Iztuetak bi liburu idatzi zizkigun, bata dantzaz eta bestea dantzen doinuez, joan zen mendearen lehen parte hartan. Gainera, dantzak, kantekin batean, gure doinu zaharren eusle izan dira eta Euskal-Herriaren musika jatorra inork ez du ukatzen.

Hau hola delarik, aspalditik behar genituen bertako dantzen bildumak; baina, zoritxarrez, Aita Donostia, Veyrin, G. Barandiaran eta guti batzuk besterik ez dira arduratu euskal dantzetaz. Urte asko ez dela, Dantzari zeritzan aldizkari bat sortu zen, baina ez du izan bizitza luzerik. Bere kideko zen Txistulari zeritzanak ere bildu zituen, doinuak behinikpehin.

Orain, urte askoko frututzat eta izerdi askoren ekintzaz, hara

XVIII. mendeko grabadu batean hara aurrezku dantza Arrateko zelaietan. Grabadu hau Donostiako San Telmo Museoan gordetzen da.

hemen non argitaratu den «Dantzak» deritzan liburu ederra. Bai, ederra benetan, baldin ederrik bada. Honako liburu honen egilea Juan Antonio Urbeltz da, eta argitaratzailea, urtero holako liburu bakanen bat eskaintzen digun Lankide Aurrezkoa.

Liburu eder hau, marrazkiz eta argazkiz ongi bornitua, edertasun oparotsu baten jabe da. Argazki asko kolorez ditu gainera. Sarreratzat hiru aurkezpen daramazki: Luis Iriondo, Ninette de Valois eta Lucile Armstrog-renak. Babes hoberik ezin zaiteken.

Aurkezpenok eta egilearen sarrera bera euskara-erdaraz daude. Gainerakoa erdaraz, tarteka zenbait esaldi eta kanta zahar euskarazko dituela.

Hara zer dion L. Iriondok bere aurkezpen horren zati batean: «Munduak dantzarako dugun iaotasunaz, beste arte expresiobidez baino gehiago ezagutzen gaituela argi dago. Eta honenbestez, gure dantzaren unibertsaltasuna beste arte alor guztien gaintik dagoela aitor genezake. Bestalde, Europako beste folkloreak begirutzen hasi orduko, Euskal Dantzaren edertasun-berezitasunaz ohartuko gara. Gure dantzaren koreografia-eboluzioa, pauso eta salto nahastatuen konplexotasuna, plastikazko zenbait konposamenen dotorezia galanta, eta gorputz-espresio bereziak, beste herrialdeetako dantza folklorikoetatik erabat bereizten du gure dantza. Batez ere, estetika eta formari dagokionez».

Baina, esan dezagun, J. A. Urbeltz, Argia dantza taldearen zuzendariak, bildu ez ezik ikertu ere sakon ikertu dituela Euskal-Herriko dantzak, bere liburu bikaina lekuko. Gure dantzak ezagutuaz eta liburu honen haurrean, gai hauetan hain jakitun den Ninette de Valois andereak, bere idazki ohoregarrian hara zer dion: «zihur baino zihurrago naiz, liburu berri honek zoko ilun asko desestaliako duela, eta Ballet klasikoaren aurrerabidean Euskal Dantzak izan duen eragina behin betiko argituko dela.»

Ondorean, oso ongi dio L. Armstrong andereak, herri bat bere sustraietan onarritzen denez, beharrezkoa zaigula sustrai hoiek ezagutzea.

Egileak, sarreran, dantza mota bakoitzaren klasifikazioa egingen du, lehenengo euskaraz eta gero erdaraz. Ondorean, hauen koreografia, adibideekin eta marrazki eta argazkien laguntzaz. Era berean, maiz, doinuen pentagramak ere agertzen ditu. Azkenik, musikagailuak. Bukaeran folklore atlasa, Bibliografia eta aurkibide eta oharrak.

Bertako argazkiak, gehienak kolorez, Egiguren anaiak atereak eta maketagitza beren ardurapean eginaz osatzen dute liburua. Argazkiok, Egigurentarrei dagokioen bezala, kolorez era ezitutsuan eta irudiak lausotuaz emanak dira. Hauek, lan eder hau hobeto burutzeko, arte balioz hornitzen dute lan orokorra, patxarazko album bat osatuaz.

Liernian, 1960an, dantza ezkontza batean

Iztuetaren *Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira*, 1824. urtean argitaratua, euskal literaturaren barnean liburu bitxia baldin bada, Urbeltzen hau ere gauza bitxi bat bezala geldituko zaigu gure historiarako. Honi esker agertzen zaizkigu edonorren eskuetara eta begietara gure dantzen edertasuna bere funtsez adiarazia, eta ondoko anitz urtean liburu honen beharrean aurkituko dira Euskal-Herriko folklorea sakon azagutu nahi dutenek.

Bijoaz gure zorionak liburuaren egileari eta bertan parte hartu duten guziei.

* * *

Nos era conocidísima la famosa frase de Voltaire: «... peuples qui demeurent ou plutôt qui sautent au pied des Pyrénées et qu'on appelle Vasques ou Vascons», recordado principalmente por viajero y folkloristas extranjeros, pero a pesar de la fama de

bailarines, no han abundado estudiosos de la coreografía. Larra-mendi dio interesantes referencias sobre nuestros bailes, pero se debe a Iztueta el honor de las primeras recopilaciones coreográficas, en una obra escrita en vascuence y publicada en 1824. Desde entonces habían de transcurrir muchísimos años hasta que otros hombres se interesaran por esta especialidad. Y, ahora, la obra recién publicada de José Antonio Urbeltz, director del grupo Argia.

Esta obra titulada «Dantzak», volumen de 275 páginas en formato de 29 x 23 centímetros, por el contenido de texto e ilustraciones, viene a ser un libro preciadísimo.

Obra editada por la Caja Laboral Popular, confeccionada por un equipo de especialistas bajo la coordinación de Juan José Berasategui, con fotografías y diseño de los hermanos Eguiguren.

Lleva tres presentaciones. La primera de ellas se debe a la pluma de Luis Iriondo, principal promotor de la edición, quien recuerda la aludida frase de Voltaire y hace una historia de la edición y describe la importancia de los bailes vascos; le siguen unas breves pero sustanciosas líneas de Ninette de Valois, más una presentación más extensa de Lucile Armstrong que como folklorista enjuicia los valores de los bailes de nuestra tierra.

Dice Armstrong en su encabezamiento: «Una flor no puede crecer sin raíces; una casa sin cimientos se derrumba con el primer temporal. En este mismo orden, un Pueblo se desmoraliza y desintegra si queda aislado de sus raíces». Para continuar describiéndonos la importancia del folklore, que en definitiva es la recopilación de la sabiduría popular.

En una amplia introducción, Urbeltz describe su plan de trabajo, en vascuence y en castellano. Selección y descripción de las danzas, etc., y a lo largo de la obra recogerá detalladamente todos los aspectos coreográficos, a veces con melodías y generalmente con dibujos y fotografías. Fotografías de los hermanos Eguiguren que son unas verdaderas obras de arte. Como apéndice, va un atlas folklórico, para terminar con una rica bibliografía e índices a la obra.

Artísticamente es un libro monumental, tanto por la presentación como por su contenido, y documentalmente, bastará con

afirmar, que, será en lo sucesivo de consulta indispensable para todos cuantos pretendan estudiar el folklore vasco.

1978 - VII - 17

EUSKALDUNEN JAZKERAK

Askok uste izan dute joan zen mendearen azkenaldian edo oraingoaren hasieran euskaldunak erabili zituzten jantziak betikoak ez baziren ere aspaldi aspaldikoak eta jatorrenak zirela. Horregatik, zenbait folkloretan, Olentzero, Santa Agata koruak, erromeriak eta euskal girodun jaialdietan era jatorrez jantzi behar dela, eta askoren ustezko era jator hori gure aitona-amonon jantziak besterik ez dira. Eta hauek ere baserritarrenak. Maiz, konturatu gabe, garai hartan ere, kaletarrak bestela jazten zirela edo aitona-amonon haien gurasoak aspaldiagoko jazkerak zituztela. Beraz, jantzian jatoritasuna mugatu ezinezkoa dugu. Garaian garaikoa.

Hala erakusten digu Maria Elena Arizmendiren *Vascos y Trajes* deritzan obra ederrak.

Aspaldi esandakoari eutsiko diogu. Holako lanak, lan monografikoak, orain Maria Elena Arizmendi andereak eskaini digun bezalakoak behar beharrezkoak ditugu historian zehar gure herriak bere bizibidezko kulturaren erabili dituen formak ezagutzeko. Jazkera, berogarriaren praktikotasunetik aparte estetika era bat da, gizonaren gogoaren bidez bere psikologiari loturik dagoena. Herri bat hobeto ezagutzen laguntzen diguna.

Orain arte, nik neuk, euskal jazkereri buruz lan orokorrik bat besterik ez nuen ezagutzen, gerra aurretik B. Estornés Lasak egina. Honez gainera, zenbait jantziri buruzko lan soilak bagenituen, T. Aranzadi, M. Angiozar eta beste batzuri esker. Paulo Tillac-ek ere abarkari buruzko lan eder bat argitaratu zuen Eusko Jakintza aldizkarian (VIII, 1953-57), Maria Elenaren bibliografian agertzen ez dena. Holako lan anitzetan aurkitzen den hutsune bera aurkitzen dugu *Vascos y Trajes* lanean ere, euskal

literaturan agertzen denarena. Harrigarria da euskal literatura bere barnetik zein guti ezagutzen den, edozein lanetan nabarmen ikusten denez. Eta euskal literaturan zerbait irakurri dugunok nola ahaztu Txomin Agirrerren *Garoa* eleberrian ezkontza gertatzeko gurasoak darabilten elkarrizketa? Han aurkitzen ditugu mende honen hastapeneko ohiturekin batean ezkontza arrioa preparatzeko behar ziren tresna eta jantziak ere. Orixek berak *Euskaldunak* poemaren XIII. kapituluan ere badu gauza jakingarri-rik, baina oraindik haruntzago joaten bagara, Hiribarrenen poematik, 1853an argitaratuan, adibidez, 171garren orrialdeko bertso bat har dezagun:

*Errientak herritan jaun batzuk baitire,
Hobeki apaindurik ezbaita batere,
Galtza eta maipolis lerdenak soinetan,
Jaunskil aldagarritan besta egunean,
Lepoan mokasena, jabantan urrea,
Beti ungi dirdiran buruko ilea.*

Eta holakorik anitz bada Hiribarrenen *Euskaldunak* poemaren barna. «Kriketak» eta «Gizonak» direlako parteetan ere bada jazkereri buruzkorik.

Hutsune bera ageri da Obra eder honi J. Caro Barojak egiten dion hitzaurrean ere. Herbesteetako literaturetan agertzen denaren zenbait berri ematen dituelarik, bertako hizkuntzaz ezer idatzi ez balitz bezala.

Maria Elena Arizmendik, lehendik lan asko egina du euskal dantzeri buruz, eta obra honetan ere bere zaletasun honen joera nabari du. Proporzioz folkloreko jatzera gehiago biltzen bait du, gainerakoak baino. Esate baterako, artzainen jantziak edo Mogelek *Peru Abarka* liburuan aipatzen dituen olagizonenak (Legazpiko Mirandolan daudenak Mogelen lan hortatik atereak dira). Caro Baroja hitzaurregileak aipatzen dituen «liñuaren penak» ere Mogelen obran jasoak daude. Hirietako artesoanek beste gauza bat lirake. Plazentzia eta Eibarko armerian gure egunok arte iraun dute armaginen jantziak, gremio bakoitzak mota berezidun tunikak zituztela.

Holako detaile tipiak aparte, Arizmendi anderearen lan handia bere nortasunez zutitzen da, garairik garai eta erarik orokorrean euskaldunen jazkerak historian zehar zer izan diren adiarazteko. Gainera, obra eder honen alde hoberako, jantzietatik aparteko berri jakingarri asko biltzen dira bertan, edozein historia-gile edo edozein gaitaz jardungorenen probetxugarritz. Lana, kronologiaz ordenaturik dator, bi tomo handitan eta ehundakak irudiak, beltzuriz edo kolorez. Eta hauetako asko lehen aldiz argitaratzen direnak, egile berberak han-hemengo artxibo, museo, bibliotekak arakatu ondorean lortu dituenak. Horrez gainera, beste anitz edergarri ditu, kolorez, obra honetarako bereziki eginak, Gaspar Montes Iturrioz eta Jose Carlos Iribarrenek eginak. Bigarren honek testuetatik eta beste irudi batzutatik hornituak.

Pundu batzuk, badira ordea, hobeto itsatsirik utzi beharrezkoak; adibidez, gure historia aintzinean, harpeetan eta jeltillarietan, aurkitu diren jostorrazak eta botoiak orduko nolabaiteko jantzien berri ematen digutenak, Donostiako San Telmon eta Bilboko Historiko-Arkeologiko museoetan asko dira horietakoak. Orduan ere, jantziak larru soila bakarri ez zirela esango genuke, edo gutienez larruzkoak ere josiak eta lotu-askaturako botoiez hornituak. Artzaingoa batek badaki noiztikakoak izanen diren artilezko puntugintzako lanak, beren soineko berogarriak egiteko. Gero, Erdi Aroan, Nafarroako erromaniko eta gotikoaren irudietan bada jazkera ugariagorik Maria Elenak bere obran parte honi ematen diona askozaz ere handiagoa eta ugariagoa egiteko. Jantzietan, Parisko Bibliotekatik ateratako kolekzioak dira noski liburuko jantzirik ikusgarrienak, lehen tomoaren 64/71 orrialdeetan, eta era berean Weiditz-en dibujoetakoak, 89/98 orrialdeetan. Gero, hemendik pasatzen ziren bidailari arrotzak mendez mende eman zituzten berriak ere oso kontuan izatekoak dira.

Agiriak atera dituen iturriak, toki izenak, pertsona izenak, jantziak eta bere zenbait parteren hiztegia, bibliografia orokorra eta abar, dokumentu anitz biltzen du bigarren tomoaren azken partean, beste zernahitarako ere baliagarria dena. Museoen artean ez du aipatzen Lurdesko gaztelukoa, eta hemen ere bada euskaldunen jantzi, tresna, etxe, liburu eta abar, holako obra baterako

Erronkariak gazteen jai eguneko jantzia

hain aipagarriak diren materialak. Gainera, katalogo bat ere bada, M. Le Bondidier (museo honen sortzailearen alaba) zenaren irudiz eta G. Balencié-ren testuz, *Catalogue Illustré de Musée Pyrénéen du Château-fort de Lourdes*, Instituto de Estudios Pirenaicos-ek 1953an Zaragozan argitaratua. Horrez gainera, Pirineoko etnografiaz, R. Violant y Simorra-k liburu eder bat argitaratu zuen 1949an, eta hemen ere agertzen dira euskaldunen ohitura eta jazkerak, fotografia cderrez agertuaz. Baina, bibliografia aipatzean, gaur egun, oinarri oinarrizkoa dugu Auñamendi argitaldaria egiten ari den *Diccionario Enciclopédico Vasco*. Argitaldariaren Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco sailean datorrena. Adar-formadun burusapineri dagokionez ere gauza bera esango genuke, C. Manso de Zúñiga jaunak gai hortaz berri asko emanak dituela.

Gure mende honen hasieran Sorolla, Zubiaurre eta beste zenbait pintorek utzi zizkiguten irudien bidezko jantziak kontuan

izan ditu, baina Arruetarrak, Tellaetxek, Artetak, K. Maeztuk, Martínez Ortiz de Zatek, eta abar, edo lehenagoko Regoyos, A. M. Lekuona, Bringas artistak hainbat eta hainbat lan egin zituzten bertako jende jatorra eta bertako ohiturak oihaletara eramaten, eta hoiarik urri jaso duela iduritzen zaigu.

Lana ondo osatua dela, ezin uka; baina hala ere, guk osatuago ikusi nahi.

Hutsune hoiek salatzeak ez du Arizmendi anderearen lan bikaina gutiesten, ez; ez dio ezer kentzen, zeren holako lehen obra osatu batean, ezer harrigarri bada, hainbeste material bildu ahal izateak harritzen gaitu. Obra oso ona da, ez bakarrik ilustrazioz aberats datorrelako, baizik material asko ta asko lehen aldiz argitaratzen direlako.

Gure zorionik kartsuenak merezi ditu egileak.

* * *

Siempre han sido de digna consideración los trabajos monográficos en temas del país, y en esta materia es de esperar la buena acogida que ha de merecer la obra *Vascos y Trajes*, de María Elena de Arizmendi, en dos volúmenes, que constituyen un arsenal documental, gráfico y escrito, con otras tantas referencias bibliográficas. Lleva la obra un sabio prólogo de Julio Caro Baroja. En la obra, la autora va describiendo la indumentaria de los vascos desde la prehistoria hasta nuestro siglo. En la parte final de la obra, la autora que durante años se ha preocupado de las danzas, aporta la gran variedad vestimental de la coreografía vasca de toda la geografía. Pero sobre todo, como bien apunta Caro Baroja en su prólogo, destacan en la obra los vestidos usados a finales del siglo XV y primeros del XVI. También son de gran interés los dibujos de Weiditz que en ella se reproducen.

La misma literatura éuskara es un campo aún inexplorado en lo que ella puede aportar a la etnografía. La novela costumbrista *Garoa* (1912) aporta un pasaje interesante sobre el ajuar de la boda, así como Orixe en su poema. Pero aún resulta más interesante por su mayor antigüedad, por ejemplo, el poema de

Hiribarren *Eskaldunak* y la obra de tipo enciclopédico *Peru Abarka* de Moguel. En cuanto a los trajes de finales del diecinueve y primeros del veinte, hay una gran riqueza ilustrativa en las obras de nuestros pintores, desde Antonio María Lecuona hasta Nicolás Martínez Ortiz de Zárate, sin olvidar a los Arrúe, Tellaeché y Arteta, y de cuyo material se ha valido muy poco.

Lo dicho en nada desmerece la obra. Además de ser el primer gran corpus sobre el traje, nos muestra un contenido inestimable para los estudios folklóricos e históricos.

También es preciso decir que ha de romper muchos falsos criterios, como el considerar de verdadero traje castizo la indumentaria rústica de los abuelos de primeros de siglo, o de considerar a los mismos como únicas prendas autóctonas, sin que hayan sufrido influencias extrañas, cuando en realidad las culturas se sirven mutuamente de préstamos entre pueblos. De ahí que la autora llega a certeras conclusiones, al manifestar que «ha sido juicio errado creer en aislamiento del país, poco probable dado su enclave geográfico y las características temperamentales de los vascos. Ignoro dónde surgió tal idea de incomunicación. Pero ha permanecido fija en muchas mentes. Es hora de desterrarla por sentido común, sin más». Todo lo que hay de original en nuestro pueblo vasco —donde el idioma, el conjunto etnográfico y el derecho foral son los valores más autóctonos e importantes y que merecen una consideración especial—, no son más que peculiaridades, la mayor de las veces muy cambiantes, adaptaciones propias formadas en nuestro grupo étnico de todo aquello que hemos asimilado de una cultura general del occidente europeo. Y con razón acabará diciendo que «el secreto de la vitalidad de los seres humanos y de los pueblos en general reside no sólo en la capacidad de su aptitud de evolución y renovación. sobre todo, en la permanencia del empuje necesario para no cejar en el empeño de ascender a un nivel humano y espiritual superior».

1977 - I - 10

EUSKAL-HERRIKO ZERAMIKA ERAKUSKETAZ ETA IKERKETAZ

Gaur zortzi ideki zen Donostiako San Telmo Museoan Euskal-Herriko zeramika erakusketa. Bertan, era guzietako lurrontziak bildu dira eta egunotan iker lanetarako gaitzat erabiliko dira.

Herri artea oraindik ez dugu behar bezain ongi ezagutzen eta ez dugu ezagutzerik ere bere alderdi guzietatik izan ezik. Euskal-Herriko etnografia lanetan gutien ikertu den gaietako dugu zeramika. Eta, baxera edo lurrontzigintza, bere konplexitateagatik, eskulanik aberatsenetakoa dugu. Aski dugu esatea, ofizioa ikasiko bada, tornuzko buztin-lantzeak berak bakarri eskatzen dituela lau edo bost urteko ariketak.

Gaira sartu baino lehen puntu batzuk argitu behar ditut: lehen lehenik, portzelana aldebatera uzten dugula. Hau, kaolin materialiaz XVIII. mendetik egin den era berriago batean oinarritzen bait da, eta bestelako lurrontzigintza, buztin-lantzez egina, milaka urteetatik mendez mende heldu zaizkigun herritar langintzen artekoa da. Eneolitos garaiko treguharrietan aurkitzen dira lurrontziak. Gure herrian, arkeologian aspalditik arduratu ziren ikertzeaz, baina ez ordea gure mendeko baxeraginen lanetaz. Hala ere, aitortu beharrezkoa zait 1930. urtean Eusko-Ikaskuntzak Bergaran egin zituen Biltzar haietan, gaien helburu nagusitzat Herri-artearen zenez, han bertan jarri zutela Arabaño Ullibarrri-Ganboako ontzigile bat lanean eta baita lehen erakusketa bat agertu ere; bestalde, hitzaldietan erabili ziren gaien artean P. M. Artiñano zenak ikutu zuen zeramika.

Hala ere, Euskal-Herriko zeramika soilik eta zehatz ez da estudiatu Leandro Silván-en *Cerámica Navarra* (1973) argitaratu arte (liburu honi artikulu bat eskaini nion *HOJA DEL LUNES*-ko orrialde hauetan, 1974ko ekainaren 17koan). Lan honetan, arkeologiatik hasi eta historian zehar, zeramika bere erarik orokorrenez aztertzen du. Honen ondotik dator igazko urtean Añamendi argitaldaria *Diccionario Enciclopédico Vasco* delakoaren «Cerámica» hitzean dakarren lan ederra, Enrike Ibabek egina. Lan hauetan hartu du gorputza kasik galdutzat jotzen gure herri

artearen espezialitate honek, eta aurrerantzean ezer egin nahi duenak lan hoiek oinarritzat hartu beharko ditu.

Donostiako San Telmo Museoa jarri den zeramika erakusketara, Euskal-Herriko ez hornitzen dena, era guzietako eta toki guzietako materialez osatua da. Hil hontan E.K.N.-ko Kultur Kontseilaritzak eratu dituen hitzaldi, elkarrizketa eta ikerketak hortan oinarrituko dira, gai hau sakonago aztertzen, eta bertatik arte sortzaile berria nola bideratu.

Askoren galdera izan da, ia Euskal-Herriko lurrontzigintza honek ezelako berezitasunik ote duen. Eta, gure iduriz, berezitasun handiak ditu, eta gainera aberatsa da; oso aberatsa formen ugaritasunez.

Lehenengo berezikuntza, materia beretik dator, tokian tokiko buztinez eginak direlako eta tokian tokiko premiak beharturik landuak direlako. Hasteko, diferentziarik garrantzitsuena, buztin gorritz egindako ontziak berniz zuriz estaltzeak. Talavera, Manises eta gainerakoetan, «majorikaren» gisa, ontzi zuriak buztin zuriz eta berniz zuriz eginak. Gurean ordea, guztin gorritzkoak berniz zuriz jantziak.

Baina, otoi, gurean ere toki guzietan ez da gauza bera, zeren buztin gorritzkoak berniz zuriz Arabako ifarraldean, Bizkaian eta Gipuzkoan. Arabako ifarralde hortan, baita ere berniz gorritz egin izan dira. Inoiz ontziaren barnekaldea zuriz eta kanpokaldea gorritz ere bai, Nafarroako Lizarran egin ohi ziren zenbait baxera bezala. Eta, hegoaldera, bai Araban bertan eta are gehiago Nafarroan, buztin gorritzko baxerak berniz gorrixkarekin estaliak.

Materia, esan dugunez, toki bakoitzean bertan eskuratzen denez baliatzen ziren eta leku bakoitzeko premia bereziak formaz ez ezik baita batera erabiltzeko erak ere kondizionatzen ditu. Euskal-Herriko ifarraldean, giro hotzetan, ura erabiltzeko ontziak ere bernizez estaltzen dira. Ifar Euskal-Herrian ezik. Hemen azala leuntez inpermeabilizatzen bai zuten. Hau esateaz, pegarra (cántaro) delakoaz ari naiz. Etxe barneetan ur korrienterik ez zen garai haietan ura edukitzeko izaten zen ontzi hau. Bernizik gabe edo azala leundu gabe, poroetatik umedadea irtetzen zaio kanpokaldera eta ontziaren azalean, haizeari ikutzean eta kanpoko beroaz, umedade hori lurrin bihurtzen da eta lurrintzeak hotza ema-

Euskal-Herriko ollerien agiriz Donostiako San Telmon egin zen erakusketa (1978)

ten dio, ura fresko gordeaz. Baina berez giro hotza den tokietan ez du horren premiarik eta urik galdu ez dezan azala bernizez estaltzen zaio, naiz pegarra edo naiz pixter.

Materiako bereinkuntza hoiez aparte, lurrontziak anitz gauzatarako erabili dira eta maizenik erabilkerak berak eskatu dio hartarako forma berezia edo aukerakoa izatea. Inoiz, lehenagoko artzaien zurezko ontzien formeri jarraituz ere bai. Honegatik, ezer ederrik baldin badu, Euskal-Herriko lurrontziak, formen ugaritasunezko aberastasuna du.

Ugaritasun horren barnean bertan, zenbait ontzi oso bereziak ditugu. Esate baterako, aipatu dugun pegarra bera, alde batera tutua eta bestaldera kirtena duela, bere kalabaza formaz, Bizkaitik Lapurdira aldatuaz doana, hemen formaren estilo askozaz finago dela. Lapurdin, materialak buztin zuriagoan dira maizenik —kare gehiagoz nonbait— eta pareta meheago lortzen dute ontzi handiak arinagoak izateko.

Irunberrin (Lumbier, Nafarroa), adibidez, bertako kantaroak, bernizik gabe eta porodunak izateaz gainera, ahoa eta ipurdia estuak dituzte, haize eta lur beroarekin ahalik gutien ikutzeko. Honegatik eta arestian adiarazi dugun lurrintzeagatik gordetzen da ura fresko. Honako premia hauek behartzen dute tokian tokiko bereiztasunak gordetzea.

Pegarrak, pitxerrak, katiluak, lukainka gordetzeko ontziak, neurriak... hoiek ematen diote Euskal-Herriko baxereri nortasun bereizgarria.

Egia esan, harremanen bidezko aldakuntzak nabari dituzten baxerarik ere ez da falta, ez formaz eta ez ere buztin-lantzez; baina, hala ere, nortasun handia gordetzen dute Euskal-Herrikoak.

Edonongo herri arteak, hiru gauza ditu bere inguruaren oinarritzat: zertako, materia, teknika. Ikerketa orduan gogoan hartu beharrezkoak direnak. Horrekin batean, klasifikatzeko orduan: forma, noizkoa, tokia eta jatorria edo kidetasunak.

Ontzia zertarako den kontuan izanik, formen armonia soil edo ximpletan gauzen egitura aurkitzean datza herri artearen ederra eta nortasunezko balioa. Eskultura erako silueta on batek apaingarri guziak baino gehiago balio du. Estiloak berez duen ederra, inoiz, dibujoz hornitzeak ondatu lezake. Berez ederra denak ez baitu gainerako apaingarrien beharrik. Honegatik, irakurle, Euskal-Herriko zeramikan pintura eta kolorerik eza nabaritu duzu, baina oroitu zaitez, ontzien erabilkerarako, formaren bila ibili zela hemengo artista eta hor eman zuela bere estetikazko ustea.

Euskal-Herriko zeramikak ondo betetzen ditu baldintza hoiek, eta gauza bakoitza bere funtsioari loturik, gainerako apaingarriarik gabe, forma beraren aburua soilik hobeto baliatzearen eginak dira horrela.

* * *

Asistimos estos días a la exposición de cerámica popular vasca en el Museo de San Telmo de San Sebastián, asimismo al ciclo de conferencias, mesas redondas y reuniones de trabajo sobre el tema, bajo la organización de la Consejería de Cultura del

Consejo General Vasco.

La cerámica popular del país, considerada en el V Congreso de Estudios Vascos, en 1930, aparte de las piezas arqueológicas no ha contado con monografías básicas sobre el tema hasta los recientes trabajos de Leandro Silván (su obra la comenté en estas mismas columnas de la *HOJA DEL LUNES*, 17-6-1974) y Enrique Ibabe.

La cerámica vasca, que prácticamente se ha extinguido entre las décadas del cuarenta y cincuenta, tenía en nuestro suelo peculiaridades muy propias y a la vez variadas en su fabricación, condicionadas fundamentalmente por el destino, la materia y la técnica, para las diversas vasijas, que es donde reside el desarrollo conceptual del artista plástico.

Destacan las piezas de la zona cantábrica por los barnizados blancos sobre recipientes modelados en barro rojo.

La ornamentación ha sido casi nula, pero la variada riqueza de las formas sobresale extraordinariamente. Las piezas, modeladas con sencillez y belleza de líneas, hacen que en sus formas radique la armonía de la belleza artística.

Indudablemente, tampoco faltan productos de préstamo y cruzamiento. Aún así, mantienen características propias.

La selección es buena, pero aún se puede precisar más, y en las jornadas próximas se ha de intentar en ampliar y mejorar la catalogación, en base a tipología, cronología, ubicación geográfica y genealogía; con la ayuda de expertos en la materia y los propios alfareros que hoy viven y mejor conocen los pequeños detalles en las distintas tendencias de cada alfar.

1978 - VII - 10

JAN-EDAN ZAHAR ETA BERRIAK, FOLKLORE BIDEZ ETA UMOREZ

Denok onartzen dugu euskal folklorean denik aberatseneta-koa herritar musika dela, baina denak ez dira konturatzen doinu

askoren iraupena dantzeri eta batez ere kanteri esker heldu zaigula, eta era orokorrezko ikerketak egingo badira, musikari dago-kionez, nahi ta nahiezkoa da kantak eta dantzak aztertzea, folklorea folklokeri hutsean gelditu ez dadin.

Esaera zahar batek dionez, «norbere burua ezagutzea da jakitzea». Gaur oraindik bizirik dugun gizarte bizierarik zaharrena artzaingoa dugu eta daitekeana da honen inguruan folklorerik zaharrenak aurkitzea. Lehenguneko artikuluan, jan-edaneri buruz, itsasaldeko herrietan jartzen genituen gure jakirik ederrenak, eta ugarienak ere bai noski. Arrantzak ere, bere zenbait partetan Harri-aroko jatorriak ditu, egungo teknikak arrantza bera aldatua badu ere. Arrainak hor daude orain milakak urteak egin zituzten pinturetan, Aia-Orio aldeko Altxerriko harpean bezala. Baina folklore zaharrekorik artzaingoa aberastasun gehiago aurkitzen dugu. Eta, honen adibide batzuk emango ditugu.

Artzai janarietako postrea zen noski Gipuzkoan berriki hain hedatua jarri den mamia. Behar bada, mamia baino egokiagoa zen «gaztanbera» edo «gatzatua» deritzea. Mamia, esnearenaz gainera beste gauza anitzena ere bada, haragi edo ogiarena adibidez. Gainera, A. Arrue zenak «Egan» (1966. urteko 126/127 orrialdean) aldizkarian bestelako iritzia agertu bazuen ere, «mamia» (gaztelarazko «miga»tik aparte), egosi gabeko esneakin egiten dena da, gaztak egitekoa, Nafarroako Larraun eta Basaburuan ederki bereizten dutenez, eta «gaztanbera» esne egosiakin postretarako gertatzen dena. Beraz, maila desberdinekoak dira, biak erdarazko «cuajada» baldin badira ere.

Gainera, «mamia», esan gura honek ez du zahar itxurarik. Kiputzak behintzat ezin dute aurkitu agiri zaharretan, beste euskalkietakoak berenean gaztanbera eta gatzatua bilatzen duten bezala. Handiena da, gipuzkoarren eraginez beste hizkuntzeta-koak ere, hobe beharrez edo, «mamia» hartzen ari direla. Ez dakigu zerbaitik, baina sarri kanpotik datorrenari abegi hobea egiten zaio.

Lerin-go konde beamondarrak, Gaztelaniako errege katolikoak kristau bezala jokutzen ez zuen garai hartan, eta hauen laguntza-rekin. Nafarroari bere eskubideak galerazi zizkion denborakoa dugu «Beretxerretzen kantoria». Beraz, ez da atzo goizekoa. Eta,

kanta zahar honetan hara nola aipatzen den gaztanbera:

*Haltzak ez du bihotzik,
ez gaztanberak hezurrik.
Enian uste erraiten ziela
aitunen semek gezurrik.*

Horrela hasten bai da laumendez zehar guregana heldu den koplaz zaharraren lehen bertsoa.

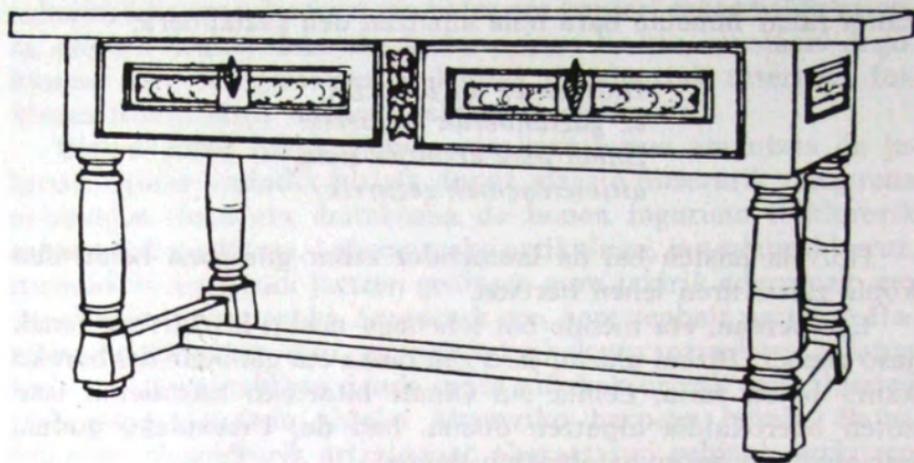
Era berean, eta mende bat lehenago noski, E. Garibay zenak jaso zuenez, Bizkai aldean jaso zen oiñaz eta ganboar denborako kanta baten zatia, Leintz eta Oinati bitarteko mendietan izan zuten borrokaldia aipatzen duena, hau da, Urrexolako gudua, gatzatua edo gatzayoa aipatzen duena:

*Gaiza zenduan lenizanak
Urruxolako lekayoa.
Sendo zenduan odolori
biurtu jatzu gazayoa.*

Hots! Gogoan izan Erdi-arakoak direla kanta hauek, gure literaturaren hastapenetakoak.

Zalantzarik gabe, lehen lehenik artzai janaria zen, Austriako artzainen artean yogurt zen bezala. Hau, gaztanbera gisa gertatzean fermentazioz egiten dute eta honegatik izan du mundu guzian harrera, urdailerako nekerik ez izateaz, erraz lixiritu eta alimentuz aberats delako.

Dena dela, gaztanbera edo gatzatuaren ordez mamia baderitza ere, akaitarena baino egokiako dago, noski. Honen historia barregarria baita. Azkue zenak Donestiriko zenbait atso aurkitu omen zituen «aketa» hartzen. Donestiritarren «aketta», bertako argotean, kafea pattarrarekin nahasturik zen (Eibarko zaharrak «konpuestua» esan ohi zutena). Azkuek, hartzen zeudenei galde egin zien, zelan deitzen zioten, eta «Aketta» erantzun zuten. Eta, kafe hutsa zen ustean jaso zuen bere hiztegirako. Baina urteak igaroz, nork esan, Azkuek egin zuen huts haretatik horrenbeste hizbide etorri behar zenik? Azkuek uste gabeen egin zuen hutsa,

Olaberriako mahaia

nork esan askorentzat «zuzena» eta defendigarria izan behar zenik? Euskerarik ez dakiten «ultra vasquista» horiek ere, «kafe hutsa» eskatzeko, hobe beharrez, «akaita bakarra» (café solo) deritzeraino.

Holmer sueziar hizkuntzalaria etorri zen batean, uste izan zuen bilaketa harrigarria egin zuela, mundu guziak «kafe» sustraiz esaten ziotenari euskaldunok «aketa» esaten geniola konturatu zenean, eta arduratsu joan zen A. Villasanteri galdezka. Eta, eskerrak gainera katua erbi ordezt emango ez zuenagana joan zelako, beste batek badaki nolako agiriak eramango zituen Baltiko aldera.

Behin «akaita» ontzak emanik, badakizute ba, «akeita»rekin kopa eta purua erabiltzea ez zela hain itxurazkoa eta hain purua eta euskararentzat beste nolabait eratu behar, gauzeri bere itxura amango bazaio. Eibar inguruetan edontziari «txolota» deitzen diogula jakinik eta tipiagotuz «txola» denez, oso ongi «kopa»ren

ordez. Gernikaldean urkuldutako artaburuari, txorokillari, «txokorra» deritzaionez, bere itxuragatik ez zetoren gaizki «puru» ordez. Ederto ba, akerkeri biribil biribila. Oso ongi antolatzen dakizkigu behar ez diren gauzak: «Akaita, txola ta txokorra»; berdin balira «akerra, txala ta txekorra». Adarra joteko zer hobirik adarduna baino?

Orain, hutsezko hitzak gorde nahirik borroka, jatorrak milaka galzorian ditugun bitartean. Baina, umorez hartu beharrezkoak dira gauza hauek.

* * *

En el número anterior tratamos sobre gastronomía del país en general y de la bibliografía en vascuence sobre el tema. En los comentarios sobre el arte culinario ensalzamos casi exclusivamente la cocina costera o marinera. Esta puede ser la más primitiva y la mejor y más variada en el país, con su origen en épocas prehistóricas. El hombre de Altxerri que vivía de caza y pesca, en los muros de la cueva dibujó algunas muestras de su yantar.

Al estadio pastoril pertenecen algunos alimentos primitivos. En los cantares medievales de Mondragón se recomienda manzanas asadas y vino tinto para las parturientas y en el del encuentro de oñacinos y gamboínos en el collado de Urrejola se menciona la cuajada. No con el nombre que se ha industrializado en Guipúzcoa, sino en la forma vizcaína de «gatzatua» (o «gatzayoa»), que coincide con el navarro y suletino «gazanbera», pues «mamía» responde a otra cosa. Hoy tenemos para testimoniar su antigüedad el cantar de Bereterreche.

Entre los nombres que han alcanzado cierta generalización a partir de un gran error está el café. Pues el café importado desde América y extendido por todo el continente europeo al igual que otros muchos productos ultramarinos, fue recogido por Azkue como «aketta» en St-Esteben. Pero lo que en aquel pueblecito del Pays d'Arberoue denominaban «aketta» no era solamente café, sino una mezcla de café y coñac que en el argot local llamaban de ese modo. Se pudo comprobar el error, pero

hoy cualquiera se mete a convencer de lo contrario a los que se creen «puristas». Más nos vale tolerar con un poco de humor de sobremesa y a poder ser acompañado de copa y puro, aunque uno no sea fumador y sí abstemio.

1977 - VIII - 8